

SOUVĚTÍ SE ZÁVISLÝMI VĚTAMI RELATIVNÍMI V STAROSLOVĚNŠTINĚ¹

Radoslav VEČERKA, Brno

§ 1. 1. Závislá věta (dále VZ) determinuje v tomto typu souvětí nějaké jméno ve větě řídicí (dále VŘ) nebo je (větně) zastupuje. Je uvozena relativy – ohebnými nebo neohebnými -, která vyjadřují ve VZ referenční identitu s tím jménem VŘ, které rozvíjejí nebo které v ní zastupují.

a) Identitu totální vyjadřují zpravidla ohebná relativní zájmena *iže/ižь, ja-že, ježe*, vzácně též *i, ja, je*, dále *kыi, kaja, koje* a *kotoryi, которaja, koroje*, a neohebné («absolutivní») relativum (nebo též »relativum generale«) *ježe/iže*, všechna ve významu »který, jenž, jaký, kdo, co«, např. Ps 31.2 *bl(a)ženъ mоѡъ . emuže ne vzměnitъ g(ospod)ь grěcha* Sin – μακάριος ἀνήρ, ὃς οὐ μὴ λογισηται κύριος ἁμαρτιῶν, kde *emuže* ve VZ zastupuje *mоѡъ* ve VŘ a věta jím uvozená je atributivně rozvíjí.

b) Identitu kvalitativní vyjadřuje ohebné relativní zájmeno *jakъ(že), jaka-(že), jako(že)* a vzácně též neohebné relativum *jako(že)* ve významu »jaký, co«, např. Mc 9.3 *i byšę rizы ego lštęštę sę. běly dzělo ěko i sněgъ . ěčěchъže ne mo-žetъ . gnafei na zemlě (sic!) tako běliti* Z, M – καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο σιλβον-τα λευκὰ ἁλιῶν, οἷα γυαφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται οὕτως λευκᾶναι, kde *jacěchъ* ve VZ vyjadřuje identitu s *rizы* ve VŘ nikoli jako s takovými, nýbrž jen ve vztahu k jejich kvalitě, tj. zde konkrétně »stkvoucí bělosti«.

Zřídka vyjadřuje kvalitativní ztotožnění též základní relativum *iže*, např. Mt 7.2 *vb niq-že męř męrite. vzměřetъ vamъ* Z, M, A – ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε.

c) Identitu kvantitativní vyjadřuje ojedinele ohebné relativum *jelikъ, jeli-ka, jeliko* a běžně neohebné *jeliko(že)* »jak mnohý, kolikerý, kolik«, např. J 10.41 *všě eliko reče. ioanъ o sem istina bě* Z, M – πάντα δὲ ὅσα εἶπεν Ἰωάννης, kde *jelikože* ve VZ vyjadřuje totožnost s *všě* ve VŘ co do jeho počtu; Supr 12.22-23

¹ Kapitola z připravované *Syntaxe staroslověňštiny*.

primyšljai ubo moqky jeliky chošteši – ἐπιωθεί (...) τιμωρίας ὅσας βούλει, kde *jeliky* ve VZ vyjadřuje totožnost s *moqky* ve VŘ co do množství a je s ním kongruentní v rodě (f.) a čísle (pl.), ale stojí v ak. vyžďovaném rekcí přísudku VZ *chošteši*.

2. Etymologicky jde o prostředky tvořené od dvou různých základů, j-ového a k-ového. Základ j-ový byl od ide. dávnověku východiskem k tvoření útvarů jednak demonstrativně anaforických, jednak relativních; tato dvojítoť se někdy chápe jako původní, jindy se za výchozí pokládá pouze význam demonstrativně anaforický, kdežto relativní za vzniklý sekundárně z něho – ovšem i ten již v období předslavanském. Pro oba se někdy vychází z prapůvodní (protoide.) funkce emfatické (GONDA, 1954).

Základní flektované zájmeno od tohoto základu v podobě *i* (=jъ), *ja*, *je* je však v stsl. kánonu doloženo v relativní funkci jen v několika málo dokladech (BLÁHO-VÁ, 1963), srov. Mt 26.75 *i poměňq petrō gl(ago)l)ō is(uso)vb. i reče emu Z, iže M, A, eže S, ježe O* – ἐμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος Ἰησοῦ εἰρηκός; Mc 8.33 *ne myslíši ě sqtō b(o)žěa M, ěže Z* – οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ θεοῦ; viz ještě Mt 11.10 Z, M, A, Mt 23.35 A, Mc 1.2 A, L 23.25 Z, J 5.45 A, J 6.14 A, J 9.8 A, Supr 152.16, 239.4, 409.19, 423.5 (v některých z nich by však mohlo jít o zájmeno osobní, v jiných eventuálně i o spojku kopulativní).

Syntaktickou motivaci může mít zájmeno *i* v druhé (nebo další) ze souřadně mezi sebou spojených relativních vět (když první je uvozena *iže*, *jelikože*), je však jen ojedinělé, srov. Ps 77.2-3 *prověštajō gananiě isprava. eliko slyšachomō i razuměchomō ě Sin* – ὅσα ἠκούσαμεν καὶ ἔγνωμεν αὐτά; Supr 354.5-9 *o dōbe blaženyi. jehože cēsare čtqtō (...)* jehože běsi užasajqtō sq. *i dijavolō trepešetō. jeho aǵgeli chvalēt* – δένδρον (...) ὃ ἄγγελοι ἠμωῶσι.

V tisících ostatních dokladech je toto zájmeno spojeno s původní intenzifikační partikulí *že* < *ge < *gwe/gwhe, která má v staroslověnštině jakožto slovtvorný komponent též funkci identifikační nebo obecně intenzifikační, jakožto samostatná lexikální jednotka pak syntakticky adjunktivní (navazovací), resp. též adverbativní.

Variantská forma nom. sg. m. *ižb*, doložená na 16 místech v hlaholském textu a ve dvou cyrilských přípiscích v Z a na 2 místech v En, by mohla reflektovat buď starou dubletní podobu *žb* partikule *že*, nebo – pravděpodobněji – představuje neoterismus záležející v sekundárním zavedení gramatického (flexivního) morfému na konec slova analogií podle zájmen *vbśb*, *sicb* aj. (KURZ, 1930), srov. Mt 7.24 *upodobljq i možju moqdru. ižb sozōda chraminq svojq na kamene Z, iže M, A, S, O* – ὅστις ᾠκοδόμησεν.

Absolutivní *ježe* by mohlo být pokračováním původní deiktické interjekce od téhož zájmenného základu, nebo – pravděpodobněji – sekundárně ustrnulým zájmenným tvarem nom.-ak. sg. neutra, jehož formu má, podobně jako je nepochybně sekundárně ustrnulým tvarem tohoto zájmena řidší variantská podoba *iže* (nom.-ak. sg. m.), srov. např. Supr 20.15 *da povědētō čudesa b(o)ga mojego. ježe viděšē* – τὰ θαυμάσια (...) ἃ ἐωράκασθω (podrobněji viz § 1.6.).

Zájmeno *jako(že)* je derivát odvozený od téhož kořene adjektivním sufixem *-ak-*, neohébné absolutivní *jako(že)* je adverbium tvořené od něho; méně pravděpodobný je výklad, jako by šlo o primární adverbium démonstrativní, původně snad dokonce interjekci. Adverbiální podo-

bu na *-o* má konečně též *jeliko(že)*, v němž se k *j*-ovému anaforicky relativnímu základu připojovaly partikule *-i* (jako nedělitelná součást spojovacích výrazů) a intenzifikující *-ko* (nikoli tedy **-lik-* »podoba«).

Útvary tvořené od *k*-ového základu, *kžto*, *kji*, *kotoryi*, nebyly primárně relativní, nýbrž interogativní; z nich *kžto* mělo funkci substantivní, *kji* a *kotoryi* funkci adjektivní (atributivní) a druhé z nich přitom význam partitivně distributivní »který z nich« (pův. vl. »který z obou«). (K etymologii prostředků dosud uvedených GONDA, 1954; KOPEČNÝ, 1973 a 1980, dle abecedy; KURZOVÁ, 1981.) Z tázacího, resp. indefinitního významu a funkce se relativní mohla vyvinout přímo, a to ztrátou větné samostatnosti původních přímých otázek kladených samostatně (podobně jako otázky rétorické) nebo vět oznamovacích se zájmenem neurčitým; byly to totiž výpovědi specifickým způsobem »neúplné«, neboť navozovaly očekávání odpovědi, resp. objasnění toho, co bylo naznačeno jako neurčité. Těsnějším sepětím se sousedním textovým segmentem, původně rovněž samostatnou větou obsahující vlastní repliku, která vyjadřovala stanovisko k implikované odpovědi, resp. upřesnění a konkretizaci indefinitního zájmena, vytvořily sekundárně širší celek souvětí. Věty uvozené substantivním *kžto* mohly tvořit souvětí se sousední větou tak, že z původního sledu dvou samostatných vět **Kžto pridet?/. Viditž* se stala nadřazenější syntaktická jednotka s nekoncovou pauzou mezi svými složkami **Kžto pridet, viditž*; a podobně též s adjektivními zájmeny **Kotoryi/Kji mžž pridet?/. Viditž*. → **Kotoryi/Kji mžž pridet, viditž* (a dále při jejich funkční i sémantické blízkosti s člensky rozvíjejícími větami s *iže*, už plně zformovanými jako VZ relativní, → **Mžž, kotoryi/kji pridet, viditž*).

Rovněž konstrukce uvozené *j*-ovými zájmeny byly před vznikem skutečného relativního souvětí zvláštním způsobem »neuzavřené«. Je-li správná hypotéza, že »anaforičnost« těchto zájmen byla zprvu nikoli kontextová, nýbrž situační, tj. že podobně jako ve vědách měly konstrukce jimi uvozené zdůrazňovat okolnosti nebo představy adresátovi projevu již předem (z kulturního kontextu) známé (KURZOVÁ, 1981, 30-33), reflektovala se tato »známost« v oblasti predikátu jako jeho neaktuálnost, což mělo za následek očekávání predikátu aktuálního. Stál-li takový predikát v textovém sousedství s nominální grupou, která mohla platit jako referenčně identická s nominální grupou uvozenou *j*-ovým zájmenem, byly tak splněny předpoklady pro vznik vyšší syntaktické jednotky, relativního souvětí (KURZOVÁ, tamt.).

Podobné systémové předpoklady, totiž specifická neuzavřenost, »neúplnost« daných konstrukcí, vedly k tomu, že se v nich vyvinula relativní funkce na části ide. území u zájmen *j*-ových (srov. řec. *ὅς*, nebo stind. *yas*), jinde zase u zájmen *k*-ových (srov. lat. *quis* nebo het. *kuiš*). Pro slovanštinu s jejím starým bezpečným doložením *j*-ových zájmen v relativní funkci je nejisté, zda (zprvu řídní) relativa *k*-ová jsou v ní dědictvím již z ide. dávnověku, nebo zda jsou teprve slovanštinou neologismem vzniklým ze společných motivujících předpokladů. Pravděpodobnější je názor druhý, neboť věty uvozené *j*-ovými relativy jeví v slov. jazycích větší míru formalizovanosti a přizpůsobení ideálnímu typu relativních vět – s jejich postpozicí a kontaktním postavením, s explicitně vyjádřeným antecedentem a s uplatněním rekční charakteristiky predikátových sloves ve vztahu jak k antecedentu, tak i k relativnímu zájmenu – než věty uvozené *k*-ovými zájmeny v relativní funkci. (Odchyly od tohoto ideálního typu i v stsl. větách *j*-ových budeme v dalších výkladech konfrontovat s jeho rekonstruovanou podobou označenou znaménkem *, abychom je tak výrazněji charakterizovali a interpretovali na pozadí dnešního jazykového normálu.)

Ve prospěch (slovanské) sekundárnosti *k*-ových relativ mluví též jejich počáteční řídké doložení a jejich mladší šíření, i když stav staroslověnský s pozdně praslovanským zcela ztotožnit nelze. V stsl. kanonických památkách jsou totiž *k*-ová zájmena v relativní funkci jen ojedinelá (ALEKSANDROV, 1958) a jejich interpretace není nadto vždy jednoznačná. Např. v souvětí J 4.52 *vprašaše že časā otъ nichъ, vs kotory sulee emu bystъ Z, godiny (...)* vs *kqjg M, viny (...)* vs *kqjg A* – ἐπόθετο οὖν τὴν ὥραν παρ' αὐτῶν ἐν τῇ κομψότερον ἔσχευε stojí sice

určované jméno nikoli ve VZ, nýbrž ve VŘ, což je obvyklá pozice antecedentu plně už zformalizovaných relativních vět adjektivních, ale verbum dicendi ve funkci predikátu VŘ umnožňuje pojímat větu na něm závislou – a uvozenou interrogativním zájmenem! – i jako nepřímou otázkou. Nejistý je též doklad z Euch 103a 21 *a k' to pochotb imy (...) tuždjz ženq priimet(ʔ)*. v (=3) *lēt(a)da pokaet' sę*, v němž by – vzhledem k tomu, že v textovém sousedství s paralelní stavbou je opakovaně *ašte k'oto*, *ašte kotoryi* – mohlo jít o VZ hypotetickou s *a* na místě *ašte* a s *k'oto* ve funkci zájmena indefinitního. Věty s *ašte k'oto*, jako např. Mc 7.16 *ašte k'oto imatb uši slyšati da slyšitb Z, M* – εἰ τις ἔχει ὠτα ἀκούετω, se konstručně zcela zařazují mezi věty podmínkové s neurčitým zájmenem, a to přes svou sémantickou blízkost k větám uvozeným *iže ašte*, které tvoří specifický podtyp vět relativních (viz §3). Ani konstrukce »něstb k'oto + přísudkové participium«, např. Supr 57.9-10 *i něstb kto miluę, i něstb kto milosr'buđuę* – καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐλεῶν, nejsou jednoznačně relativní; pravděpodobnější je jejich pojetí jako vedlejších vět obsahových tázacích.

Několik jistějších dokladů se zájmeny interrogativního původu ve funkci relativ je v kánonu doloženo pouze v Supr, např. 241.22-23 *privedi kto slyša kto li tu stoja* – τοὺς ἀκηκοότας (...) τοὺς παρεστῶτας; 88.13-16 *otidetb izbyvnb sqdii nqz'abnyichb.cii službq tělesnq přēim'še. ješte i d(u)šami vlasti pokušajete sę. cii b(o)ga našego vyšš'i sę tvorite* – ἀπαλλαγὲν δικαστῶν οὗτω βιαίων, οἱ σωμάτων ἡπρεσίαν παραλαβόντες ἔτι καὶ τῶν ψυχῶν κατάρχεω φλονευεῖτε. οἱ γε εἰ μὴ καὶ τοῦ θεοῦ ἡμῶν προσημειήτε; 512.4-9 *priję li ty g(spod)ja. v'z koi r'qčę v'z ňeiže v'schyti založeno im'ňbje. v'z koi apostoly okrade. v'z koi priję inoјzјyč'nika plēnb. v'z koi udr'ž'a t'vzqđ besč'stv'n'qjz. v'z koi isqč'i k'rv'n'nyję sqdy. v'z koi m'ňę s'zv'tvori pravdivo ne pravd'no* – ποίαν χεῖρα; εἰς ἣν ἤρπασαν τὰ κειμήλια; εἰς ἣν τοὺς ἀποστόλους ἐσύλησα; εἰς ἣν ὑπεδέξω τοῦ βαρβάρου τὰ λάφυρα; εἰς ἣν ἐκράτεις τὸν μισθὸν τῆς ἀσεβείας; εἰς ἣν ἐχώνευσας τὰ σκεύη τοῦ αἵματος (zde několi-kanásobná věta vztažná uvozená paralelně užitým *iže* a *k'yi* je závislá na eliptickém *v'z r'qčę*, které se po úvodní otázce už neopakuje -, tedy **v'z r'qčę, v'z ňeiže v'schyti* (...), *v'z r'qčę, v'z k'oi* apostoly okrade (...)).

Přes svou sekundárnost mohla být původní interrogativa ve vztažné funkci v živých pozdně psl. dialektch už vyvinuta, zejména v těch vytvářejících se typech, v nichž relativia deikticko-anaforického původu byla nepříslušná z důvodů sémantických, totiž když měla označovat osoby a jevy vzaté obecně nebo neznámé. Unifikované užívání relativ od j-ového základu v stsl. památkách – na rozdíl od stavu staročeského (BAUER, 1960) – lze proto hodnotit jako důsledek jisté normalizace staroslověnštiny jako spisovného jazyka.

Stsl. *iže* uvozuje dokonce i věty, které by bylo možno chápat jako VZ obsahové, vl. nepřímé otázky, protože jsou závislé na výrazech dicendi, sentiendi, percipiendi apod., a v nichž by tedy v této funkci bylo zájmeno interrogativní příslušné od původu, srov. např. Mc 10.32 *načętb im'z gl(agola)ti. eže choťaše byti emu Z, M, A, S* – ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν. Věty tohoto druhu nejsou však jednoznačné: potenciální korelativní *v'se* by dovolilo interpretovat citovanou větu jako relativní (**glagolati v'se, ježe...*); pokud by se však chápala ve významu vyjadřujícím obecně obsah sdělení uvozeného slovesem *glagolati*, byla by to závislá věta obsahová (a ta by při konkretizaci obsahu daného sdělení mohla být i nahrazena závislou větou obsahovou oznamovací s *jako*, tedy **načętb im'z glagolati, jako ...s* kon-

krétním uvedením toho, co se s ním »má stát« (podrobněji BAUER, 1967). Rozdílné spojovací prostředky jako projev možného rozdílného syntaktického pojetí (při částečně rozdílné sémantice uvozujícího slovesa) jsou doloženy jako varianty na paralelním místě Cloz a Supr, srov. Cloz 5a 2-3 *i ne znachq egože chotěachq jęti*, Supr 412.13 *ne věděš kogo – ήγούουν δν ήμεων συλλαμβάνειν*. (Viz též níže §4.2.)

Z kanonických památek je v Supr doložen též doklad s *-to* a (nejistý) doklad s *-to* rozšiřujícím *iže*, srov. 536.12-13 *molite stran'naago togo člověka jehože to bijete i ukarjete. i věruite vs togo jehože to propovědaato b(og)a* (BUJUKLIEV, 1977); *to* tu asi stojí ve funkci gramatického subjektu. Zato nepochybně *to* po *iže* je projev bulharského jazykového prostředí, neboť v bulharštině se posléze pův. partikule *-to* stala konstitutivním morfémem relativ. Charakteristické je po této stránce dobré doložení těchto útvarů už u Jana Exarcha (GÁLÁBOV, 1957), např. Šest 9.28b *světo myslbnyi ustroi vino. iže-to vs grozdu běaše*; Šest 177 ob. 15b *voštiny bo avě ot cvěta sbirajetě. a medě ot vlagy. jaže-to jestě aký rosa po cvětu rasěnu*.

3. Charakteristickým znakem relativ je jejich dvojitá syntaktická vázanost. Jakožto větný člen závislé věty stála především v pádu vyžadovaném její syntaktickou organizací, tj. v nom., byla-li jejím subjektem, nebo v některém nepřímém pádu prostém nebo předložkovém, byla-li jejím objektem nebo adverbialním určením, srov.

podměťové relativní zájmeno v nom. L 1.20 *ne věrova slovesemě moimě. eže sěbqđqtě sę Z, M, A – τοῖς λόγους μου, οἷτως πληρωθήσονται*;

předmětové relativní zájmeno v ak. Mt 12.18 *se otrokě moi egože izvolichě Z, M, A – ὁ παῖς μου ὃν ήρέτισα*;

relativní zájmeno ve funkci příslovečného určení v lok. s předložkou *vs* Mt 11.20 *načętě ponositi gradomě. vs ničtože byšę množaišę sily Z, M – ὀνειδίξεν τὰς πόλεις, ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ πλεῖστα δυνάμεις*;

relativní zájmeno ve funkci posesivní v tvaru prostého gen. Mc 7.25 *žena (...)* *eježe dōšti iměaše d(u)chě nečistě Z, M – γυνή (...) ής εἶχεν τὸ θυγάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον*.

Jen v některých případech má v stsl. textu relativní zájmeno (jako důsledek tzv. progresivní pádové asimilace nebo atrakce) tvar nikoli podle syntaktické organizace VZ, nýbrž podle určovaného jména, např. L 17.27 *posagaachq do negože dьne vьnide noe vs kovčegę Z, M – ἄχρι ής ήμέρας εἰσηλθεν Νῶε εἰς τήν κιβωτόν*: L 1.20 *i se bqđeši mlčę. do negože dьne bqđetě se Z, M, A – ἄχρι ής ήμέρας γένηται ταῦτα* (nikoli tedy **do dьne, vs nъže/vъ nęmъže*; ve všech případech tohoto typu je zároveň determinované jméno ve větě relativní a relativní zájmeno je v ní jeho kongruentním atributem – o tom podrobněji §4.2.). Svým typem reprezentují sice tyto obraty archaismy z doby před plnou formalizací relativního souvětí, ale v stsl. jsou to už spíš kalky podle řečtiny; jejich užití bylo v případě obratu *do negože dьne* podpořeno pravděpodobně jeho frazeologizací jakožto synonyma *do nъdeže* (podobně jako spojení *vs nъže dьne* – o něm §4.2. – bylo frazeologizováno jako synonymní ekvivalent *vs nęgdaže*). Je charakteri-

stické, že jiné případy s progresivní atrakcí relativa v řec. předlohách byly už do staroslověnštiny překládány běžně formami neatrahovanými (SŁOŃSKI, 1908, s. 1-10), např. L 2.20 *slavęšte b(og)a. o vsęchъ ěže slyšašę. i viděšę* Z, A, S, *eže* M – ἐπὶ πᾶσιν, οἷς ἤκουσαν καὶ εἶδον; L 9.43 *ĉjudęstemъ sę. o vsęchъ ěže tvorę-aše* Z, M – ἐπὶ πᾶσιν, οἷς ἐποίει; L 5.9 *o lovitně rybъ ježe ješę* Z, M, A – ἐπὶ τῆ ἀγρα τῶν ἰχθύων ὧν συνέλαβον; J 4.14 *otъ vody jęže azъ damъ emu* Z, M, A – ἐκ τοῦ ὕδατος, οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῶ; J 7.39 *o d(u)sę. iže chotęchę priemati. věrujęštei vъ něgo* Z, M, S, *o d(u)sę eže chotęchę prijęti i A* – περὶ τοῦ πνεύματος, οὗ ἐμελλον λαμβάνειν; Ps 9.16 *vъ pagubę. jęže stvorišę. vъ sęti sei jęže sękryšę* Sin – ἐν διαφθορᾷ, ἣ ἐποίησαν, ἐν παγίδι ταύτη, ἣ ἔκρυψαν; Ps 26.7 *uslyši g(ospod)i glasъ moi imъže vozъvachъ* Sin – εἰσακούσον, κύριε, τῆς φωνῆς μου, ἣ ἐκέκραξα; Supr 182.12-14 *prīmęta otъ (...) brašęnъ. jaže posęla vama gospodъ bogъ* – τροφῆς (...) ἣς ἀπέστειλεν ὑμῖν ὁ Κύριος.

Vzájemná syntaktická nezávislost tvaru (pádu) determinovaného jména (ve VŘ) a tvaru (pádu) relativního zájmena (ve VZ) může být narušena týmž procesem, ale s opačnou lineární orientací, tzv. regresivní pádovou asimilací (nebo atrakcí), při níž určené jméno nemá tvar souhlasící se syntaktickou organizací VŘ, nýbrž tvar relativního zájmena, např. L 1.72-73 *poņemęti zavętъ s(vę)toi svoi. kļętvoję eјęže kļętъ sę* M, *kļętvę* (bez atrakce) Z – *μησθῆναι διαθήκης ἀγίας αὐτοῦ, ὅρκον ὃν ὤμοσεν*. Je to jev řídký a podléhaly mu zejména antecedenty umístěné v relativní VZ, např. L 9.4 *vъ něže domъ vъnidete. tu přębyvaite* Z, M, A, S – *εἰς ἣν ἄν οικίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε* (nikoli tedy **vъ domu, vъ něže vъnidete, přębyvaite*), a dále jména, která stála v čele souvětí jako vytčený (samostatný) větný člen.

Vytčené (samostatné) větné členy stávají – jako archaický přežitek obecně slovanský – před vlastní větou, do níž věcně patří, jsou od ní odděleny nekoncovou pauzou a ve vlastní větě se na ně odkazuje anaforickým zájmenem, které stojí v tvaru vyžadovaném pro příslušný větný člen syntaktickou organizací věty (TRÁVNÍČEK, 1928-29). Vytčený člen sám pak může být v tvaru nominativu, který je geneticky původnější a zachovává ještě zřetelněji stopy své bývalé větné samostatnosti, např. *Peníze, těch já mám dost*, nebo sekundárně atrakcí bere na sebe tvar anaforického zájmena ve vlastní větě, např. *Peněz, těch já mám dost*.

Pokud byl takový vytčený (samostatný) člen rozvit relativní větou, mohl stát nejen v archaičtějším nominativu nebo v atrahovaném tvaru podle anaforického zájmena ve vlastní větě, s níž tvořil obsahový celek a která byla zároveň i VŘ k relativní VZ, nýbrž i v tvaru atrahovaném k tvaru bezprostředně následujícího relativního zájmena, srov. L 12.48 *v'sękomu že emuže dano bys(tъ) mnogo. mъnogo izištetъ sę, otъ něgo* Z, M – *παντί δε, ᾧ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ* (nikoli tedy **vъsjakъ ...*, ani **otъ vъsjakogo ...*); J 18.11 *časę jęže dastъ*

τῆνέ ο(τ)ς. ne imaty li piti eje Z, M, A, S — τὸ ποτήριον, ὃ δέδωκέν μοι ὁ πατήρ, οὐ μὴ πῖω αὐτό (nikoli tedy nom. *čása, ani *časę atrakcí k *jeje*, ale *časę* atrakcí k *jože*).

Homofonie nom. a ak. u některých morfologických typů nedovoluje rozhodnout, zda jde o atrahované nebo neatrahované formy v případech jako Mt 10.32 *υ̅ςε̅κ̅ε̅ ubo. iže isproněstę mę přědę č(lově)ky. isproněm̅ i azę Z, M, A, S — π̅ας οὐ̅ν ὁ̅στις ὁ̅μολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁ̅μολογήσω κ̅ἀγὼ ἐν αὐτῶ̅.*

4. Vztah totožnosti s nějakým jménem ve VŘ vyjadřovala relativa svými kategoriemi kongruenčními, tj. shodovala se s determinovaným jménem v rodě a čísle, např. Ps 31.2 *bl(a)ženę męžę. emuže ne v̅tměnitę g(ospod)ę grěcha Sin — μακάριος ἀνὴρ, ὧ̅ οὐ μὴ λογισηται κύριος ἀμαρτίαν*, kde *emuže* = m. sg. shodně s určeným *męžę* = m. sg.; Supr 368.25-26 *τῶгда upodobitę sę cēsaręstvię nebesęnoje desęti děvicę. ježe v̅zъtmъsę světilyniky ichę. izidošę — δέκα παρθένους, αἰτνες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν ἐξήλθον* (viz Mt 25.1-3), kde *ježe* = f. pl. shodně s *děvicę* = f. pl.

Relativum vztahující se k několikanásobnému nominálnímu členu VŘ v sg. stojí v pl., a to i při nominálním členu dvojnásobném (kde by teoreticky bylo možno očekávat du.), srov. Ps 31.9 *ne będęte ěko kony i męskę imęže nęstę razuma Sin — ἵππος καὶ ἡμίονος, οἳς οὐκ ἔστι σύνεσις*, kde *imęže* = m. pl. shodně s *kony i męskę* = m. sg. + m. sg. = m. pl.

Není-li ve VŘ příslušné jméno vyjádřeno, tj. neoznačuje-li VZ vztažná vlastnost nějakého jména, nýbrž jejího nositele samého (tzv. relativní věta substantivní — viz §2.1.), jsou rod a číslo relativního zájmena určovány »ad sensum«: relativum vyjadřuje dané kategorie ve shodě se jménem, které vztažná věta v struktuře VŘ zastupuje, např. J 15.5 *iže będetę v̅ tmně i azę v̅ nemy. s̅tvoritę plodę tmnogę M, Z, A, S — ὁ μένων ἐν ἐμοί*, kde *iže* ve VZ implikuje mužskou osobu v sg. ve VŘ; L 1.45 *blažena ěže v̅řq jętę Z, M, A, S — μακαρία ἡ πιστεύσασα*, kde *jaže* ve VZ implikuje ženskou osobu v sg. ve VŘ; J 20.23 *imęže otęrustite grěchy. otęrustętę sę imę M, A — ἄν τινων ἀφήτε τὰς ἀμαρτίας*, kde *imęže* ve VZ implikuje pluralitu mužských osob ve VŘ, tam ostatně vyjádřenou i explicitně korelativním *imę*.

Zastupuje-li relativní věta sumu věcí nebo okolností, kolísá tvar neutrálního relativa v čísle: někdy je v sg. a někdy v pl. (podobně jako i u zájmen typu *υ̅ςε̅ se — υ̅ς̅j̅a̅ sí*), např. Ps 95.12 *v̅zdradujętę sę polę. i υ̅ςę ěže v̅ nichę sqtę Sin — πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς*; Supr 308.11 *ježe prosiši u otęca dastę ti otęcę — ὅσα ἄν αἰτήση*; L 9.43 *v̅sęm̅ že ějudęstęm sę. o vsęchę ěže tvořęše Z, M — ἐπὶ π̅αι̅ς*,

οἷς ἐποίει; Mt 12. 2 *se učeníci tvoi tvorętz. egože ne dostoiťz tvoriti vř sqboty Z*, M – ποιούσω ὁ οὐκ ἔξεστω ποιεῖν. Sg. a pl. se mohou střídat i na týchž místech různých kodexů, např. Mt 19.6 *eže ubo b(og)z sřčeta čl(o)v(ě)kz da ne razlq-čaatz* M, A, O, *jaže* S – ὁ οὖν ὁ θεὸς συνέξευξεν.

5. Zapojení relativa do VZ i jeho kongruence se jménem ve VŘ jsou v nečetných dokladech vyjádřeny komunikativně redundantním spojením relativa s anaforickým (personálním?) *jb, ja, je* ve stejném pádu a čísle i rodu, srov. např. *ichzže ... ichz* v Ps 18.4 *ni sqtz řeči ni slovesa ichzže ne slýšjętz sř glasi ichz* Sin – οὐκ εἰσὶ λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι, ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν.

Srov. též mimo kánon *u nejzže ... u nejz* v 3Rg 17.20 *uvy mně g(ospod)i svjadětelju vlovici. u nejzže azz živq u nejz* Grig, bez *u nejz* Zach – ὁ μάρτυς τῆς χήρας, μεθ' ἧς ἐγὼ κατοικῶ μετ' αὐτῆς; nebo se zájmenem *tz: jęgože ... togo* v Gn 3.17 *sněstz otz dřęva egože zapovędach ti togo edinogo ne sněsti* Grig, Zach – ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετελάμην σοι τούτου μόνου μὴ φαγεῖν.

Tyto konstrukce mají v staroslověnštině vždy přímou oporu v řeckých předlohách – a v nich jsou hebraismem –, totěž znění předloh se však někdy překládá i bez »pleonastického« anaforického zájmena, např. Ps 104.26 *posřla ... arona egože izbřra sebz* Sin – ἄαρῶν, ὃν ἐξελέξατο αὐτόν; viz též doklad z Mc 7.25, citovaný výše. Proto se relativní konstrukce s redundantním anaforickým zájmenem pokládají v staroslověnštině za syntaktický kalk.

6. Zapojení relativa do VZ i jeho kongruence s jménem ve VŘ zůstávají naopak nevyjádřeny při užití neohebného, »absolutivního«, »generálního« relativa, srov. Supr 148.17-19 *mřsti i mqky ježe ti bqdqtz otz mene sřtvoriti tę imqtz vęděti* – αἱ τιμῶρραι καὶ αἱ βασάνοι αἱ δι' ἐμοῦ σοι μέλλουσαι προσφέρεσθαι; Supr 398.10-12 *isusa ježe dijovolomz izbijenyję oživl. přędašę na raspętije* – τὸν δὲ Ἰησοῦν τὸν τοῦς ὑπὸ τοῦ διαβόλου φονευθέντας ζῶσοποίησαντα; Supr 33.6-8 *iže ubo rečętz lzęimenęny bogz pokorite li sę jęmu* – ὁ δ' ἄν εἴπη.

Tendence užit v relativních větách jako prostředku signalizujícího jejich syntaktickou závislost relativa absolutivního se projevuje v historii všech slovanských jazyků (GALLIS, 1958).

Pokud je absolutivní relativum doplněno anaforickým/personálním *i (=jb)*, je každý člen tohoto spojení nositelem části funkcí relativa kongruentního: neohebné relativum vyjadřuje obecně referenční identitu s některým členem VŘ, nerelativní zájmeno pak potřebné kategorie pádu, čísla a rodu, srov. J 7.39 *se že reče o d(u)sę eže chotęachq přijęti* i A, pouze *iže* bez i Z, M, S, O – περὶ τοῦ πνεύματος οὗ ἐμελλον λαμβάνειν; Ps 77.5 *i zakonz položi vř iz(drai)li. eliko zapovędę otz)cmętz našimtz. sřkazati ē s(y)nomz svoimtz* Sin – ὃν ἐνετείλατο τοῖς πατράσω ἡμῶν γνωρίσαι αὐτὸν τοῖς υἱοῖς.

Podobné rozdělení funkcí je provedeno i ve spojení absolutivního *jako* s ohebným *takovъ* v téže VZ, srov. Mc 13.19 *бѣдѣтъ бо дѣне ти скрѣбѣни. ѣко не бустъ такова отъ нацѣла зѣданију* M, *tako* Z – ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκαῖναι θλίψις, οἷα οὐ γέγονεν τοιαύτη ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως.

Konstitutivní prvek tvoří osobní zájmeno (v gen. pl.) v relativní větě s adverbialním *jeliko(že)* ve významu segmentovatelného množství (podobně jako i u nerelativního kvantitativního adverbia *mъnogo*, srov. **mъnogo ichъ jestъ* proti adjektivnímu kongruentnímu *mъnodzi sѣtъ*), např. J 10.8 *вси еликоже ichъ pride прѣзде мене. татіе sѣтъ і разбоиници* Z, M, A – πάντες ὅσοι ἤλθον; Supr 86.5-6 *ole blaženii jezyci. jeliko ichъ s(ve)tyi tъ glasъ ispustišę* – ὦ μακάριαι γλώσσαι, ὅσαι τὴν ἱερὰν ἐκείνην ἀρῆκαν φωνήν. Pokud toto relativum vyjadřuje identitu jiné osoby než třetí, stojí u něho gen. pl. osobního zájmena příslušné osoby, např. Supr 89.10-12 *оба ље вѣсте jeliko васъ iskusiste zimę. jako težeckъ jestъ obrазъ тојę męky* – ἴστε οἱ πεπειραμένοι χειμῶνος.

Ve významu množství neděleného, sumárního, stojí *jeliko(že)* – zpravidla po neutrálním *все/всја* – bez doplnění genitivem pl. osobního zájmena, např. Mc 12.44 *все елико имѣаше вѣнрѣже* Z, M – πάντα ὅσα εἶχεν; J 10.41 *всѣ елико реље іоанъ о семъ истина бѣ* Z, M – πάντα δὲ ὅσα εἶπεν Ἰωάννης; srov. též bez *все* Supr 134.17-18 *вѣлажааchę же і jeliko ро нузди бѣаchę вѣачимі* – εἰσήεσαν δὲ καὶ ὅσοι κατὰ ἀνάγκην ἦσαν σεοурμένοι.

§ 2. 1. Podle funkční blízkosti vztažných vět k základním slovním druhům lze rozlišovat a) vztažné věty substantivní, které plní ve stavbě VŘ stejnou funkci jako syntaktické substantivum, tj. relativní věta nedeterminuje nějaké jméno ve VŘ, ale má jeho funkci sama, např. J 15.5 *іже бѣдетъ вѣ мѣнѣ і азъ вѣ нѣмъ. сѣтворитъ плодъ мъногъ* Z, M, A, S – ὁ μένων ἐν ἐμοὶ καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ οὗτος φέρει καρπὸν πολύν; zde je věta relativní ekvivalentem nějakého jména, které by v struktuře VŘ plnilo funkci gramatického podmětu a stálo by v ní v nom.

Volněji jsou do struktury VŘ zapojeny ty relativní věty substantivní, které jsou ekvivalentem samostatného (vytčeného) větného členu, např. L 8.18 *іже не иматъ. і еже мѣнитъ сę имѣје. отъиметъ сę отъ него* Z, M, A, S – ὅς ἂν μὴ ἔχη, καὶ ὁ δοκεῖ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

b) Vztažné věty adjektivní, které plní ve stavbě VŘ stejnou funkci jako syntaktické adjektivum, tj. věta relativní determinuje atributivně nějaké jméno ve VŘ, které stojí v pádu vyžadovaném její syntaktickou organizací, např. Ps 123.6 *bl(agoslov)enъ g(ospod)ъ. іже не дастъ насъ вѣ ловитвę зѣботъ ichъ* Sin – κύριος, ὅς οὐκ ἔδωκεν ἡμᾶς, nebo je slovtvornouází posesivního adjektiva nebo zájmena, např. Mt 26.75 *і помѣнę petrъ gl(аgol)ъ іsusонъ іже реље ему* M, A, S, *і реље* Z –

τοῦ ρήματος τοῦ Ἰησοῦ εἰρηκότος αὐτῶ; Supr 77.4-5 *imę tvoje prizovemъ. jęgože chvalitъ vsa tvarъ – τὸ ὄνομά σου ἐπικαλεσόμεθα, ὃν ὑμεῖ πᾶσα ἢ κτίσις;* (v první z uvedených vět *iže* zastupuje ve VZ *isusz* z VŘ, ale to je tam vyjádřeno posesivním adjektivem *isusovъ*, v druhém případě *jęgože* zastupuje ve VZ – v ak. vyžadovaném její syntaktickou organizací – *ty* z VŘ, ale to je tam vyjádřeno posesivním *tvoje*).

Bylo by možno rozlišovat ještě c) vztažné věty adverbiální, které plní ve stavbě VŘ stejnou funkci jako syntaktické adverbium; jsou uvozeny původními adverbii tvořenými od relativně pronominálních slovních základů. Ale tyto prostředky ztratily už – v různé míře (nejméně původní adverbia lokální) – svou relativně adverbiální povahu, změnily se většinou v pouhé abstraktní signály syntaktického vztahu s příslušnou adverbiální sémantikou, tedy v pravé spojky (např. *jęgdaže* »když«, *pońeže* »protože« apod.), a spolu s dalšími spojkami jiné provenience vytvořily soubor spojovacích prostředků, na jejichž bázi se konstituoval systém souvětří s VZ příslovečnými. Proto je mezi věty relativní nezařazujeme, stejně jako ani ty VZ ve funkci adverbiálního určení VŘ, které jsou uvozeny původními relativními adverbii *jeliko (že)* »kolik«, »jak mnoho« a *jako (že)* »jak(o)« (ale též »když«, »že«, »protože« aj.); jako prostředky uvozující věty relativní je uvádíme zde pouze v těch konstrukcích, v nichž zastupují nějaké jméno ve VŘ nevyjádřené, a mají tedy stejnou funkci jako relativní věty substantivní, nebo determinují nějaké jméno ve VŘ tak, že vyjadřují identitu s ním, a mají tedy stejnou funkci jako relativní věty adjektivní.

2. Někdy ve větách formálně relativních nemá relativum funkci identifikace s (vyjádřeným nebo nevyjádřeným) jménem ve VŘ. VZ formálně relativní může mít faktický význam vedlejší věty příslovečné, vyjadřující podmínku nebo vytčenou podmínku, např. Mt 21.24 *въпросъ вы i азъ edinogo slovese. eže ašte rečete тнѣ i азъ вамъ рекъ. коејъ vlastijъ si tvoјъј M – ἐρωτήσο ὑμᾶς κ'αγὼ λόγον ἔνα, ὃν ἐὰν εἴπητέ μοι, κ'αγὼ ὑμῖν ἐρῶ ἐν ποία ἐξουσία ταῦτα ποιῶ (vl. »a jestliže mi je řeknete«); Supr 33.6-8 *iže ubo rečetъ lъžeimenъnъi bogъ pokorite li sę jemu – ὃ δ' ἀν εἴπη (vl. »řekne-li co«). Faktický význam jiný než význam relativní věty mají zejména věty s antecedentem situovaným do věty relativní (o nich podrobněji §4.2.), např. J 5.4 *i iže pravъe vъlazaše po vъzmogštenii vody. sъdravъ byvaaše. ěcѣmъ že nedogomъ odrъžimъ byvaaše M – ἔγιγς ἐγένετο, ὡς δήποτε κατείχετο νοσήματι (vl. »uzdravoval se, ať měl jakoukoli nemoc«).***

Další podtyp vět formálně sice relativních, ale majících fakticky jinou funkci než pravé věty relativní, tvoří relativní věty v postpozici, uvozené neutrálním *ježe (i)* »což«, »a to«; mají funkci věty připojující – v podstatě souřadně – další výpověď, např. Supr 47.18-20 *prѣbystъ usorovѣ vsi. nič' sože inogo radi. nъ ubiti s(vę)taago sъ nisijъ ježe i sъtvori – ὃ καὶ ἐποίησεν. Toto adjunktivní *ježe* s přísudkem *jestъ* pak tvoří frazeologizovaný obrat s významem »to jest«, »totiž«, uvozující vysvětlení, objasnění předcházejícího výroku a synonymní jednak se *sirěčъ* »a to«, »totiž« a *rekъše* téhož významu, jednak s dalšími typy vět formálně relativních, a*

to ježe s^zkazajet^s s^e / jest^s s^zkazajemo, ježe naricajet^s s^e / jest^s naricajemo / narečet^s s^e, ježe glagoljet^s s^e s^zkazajemo, vše ve významu »což^s znamená«, např. Ryl 2b a 36 oblék^zšte s^e v^z novaago adama. eže est^s v^z ch(rist)ja; J 9.7 umy s^e. v^z korpěli siluat^sscě. eže s^zkazaet^s s^e pos^zlan^s Z, M, A — τοῦ Σιλοάμ ὃ ἐρμηνεύεται ἀπεστάλμενος; Mc 5.41 gl(agol)ja ei. talitakum^s eže est^s s^zkazaemo. děvice tebe gl(lago)lj^z v^zstani Z, M — ταλιθά κοῦμ, ὃ ἐστὶν μεθερμηνευόμενον· τὸ κοράσιον, σοὶ λέγω, ἔγειρε J 20.16 g(lago)la emu evreisky ravvi. eže naricaet^s s^e učitelju A, eže narečet^s s^e M — Παββουεὶ, ὃ λέγεται; Mt 27.33 priš^zďže na město naricaemoe. děl^zďota. eže est^s naricaemo kranievo město Z, M, A, S — Γολγοθά, ὃ ἐστὶν κρανίου τόπος λεγόμενος; J 1.39 rěste emu. ravvi. eže g(lago)let^s s^e s^zkazaemo učitelju Z, M, A — ῥαββὶ ὃ λέγεται μεθερμηνευόμενον διδάσκαλε. (SLOVNÍK, heslo iže.)

Podobně může mít relativum koordinativně adjunktivní funkci i ve vztažných větách adjektivních. Charakteristické jsou po této stránce doklady ze S s iže, ale variantním kopulativním spojením i t^z v ostatních evangelních kodexech souhlasně se zněním řeckým, srov. L 17.16 edin^z že ot^z nich (...) chval^z emu v^zzda. iže b^z tu samarěni^z S, i t^z Z, M, A, O — καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρίτης; L 8.41 čl(ově)k^z edin^z pride k^z i(su)su. imen^zť iair^z. iže b^z k^zņez^z s^zņ^zmišju (sic!) S, i t^z Z, M, A, O — καὶ οὗτος ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπήρχεν; L 8.42 jako d^zšti inoč^zďaja bol^zěše emu. jako dvoju na des^zte l^ztu. jaže umiraše S, i ta Z, M, A, O — καὶ αὗτη ἀπέθνησκεν.

Někdy naopak řecké věty relativní připojující další výpověď jsou do staroslověnštiny přeloženy souřadným spojením s i, a, že apod. (DOGRAMADŽIEVA, 1968), např. Supr 48.11-15 ot^zmetav^z s^e ot^zņvzi s^e i drug^z b^zďeši mnoj^z c(ěsa)ru. i vs^zěm^z starěišinam^z i ot^z nich^z vs^ze dobro tebe dast^z s^e — πάντων τῶν κρατούντων. παρ' ὧν πάντα τὰ κάλλιστα σοὶ παρασχεθεῖ; Supr 69.2-7 b^zěach^z že voini kapadokiiskyj^z strany. v^z sanu ednom^z živošte blagov^zěrně (...) a se im^z imena — Ἦσαν οὖν στρατιῶται (...) ζῶντες (...) ὧν τὰ ὀνόματα εἰσι ταῦτα; Supr 222.26-30 t^zgda povel^zě sv^zetyi artemon^z. elen^zta i divim^zť kozam'. iti k^z episkuru k^z v^zrt^zprogradu. oni že s^z sp^zěchom^z š^zď^zše staš^z bliz^z grada — κελεύει τοὺς ἐξ ἀγγάρους καὶ τὰς δύο ἐλάφους ἀπελθεῖν (...) ἄτwa (...) ἔστησαν (viz též níže §6.1.).

Specifický podtyp relativních vět adjektivních s funkcí koordinativně adjunktivní představují konstrukce, v nichž se po atributivně užitém iže opakuje v relativní větě doslova nebo svým synonymem jméno, které je přímo nebo ve formě posesivního adjektiva obsaženo už i ve VŘ, např. Supr 289.28-290.2 Brat^z někto priš^zďž v^z ruv^z. pr^zěby u něgo god^z mal^z. ot^zchod^zžnoje žitije s^z ěim^z živy. iže brat^z sytot^zť rače priim^zť takova'go tr^zěp^zěnija glagola k^z star^zcu — ἀδελφός τις ἐλθών (...) ὁστις ἀδελφός; Supr 193.11-17 vid^z město někako. ak^z kap^z s^zřst^z is^zč'š^zq ... v^z něže město ašte v^zpadet^zť kak^z ľjubo skot^z. to k tomu živo ne iz^zlezet^zť — ἐν ᾧ τόπω οἶον ζῶων εἰσεληλύθει; Supr 188.25-189.6 c^zšar^z s^zžbrav^z ot^zv^zs^zdu s(v^zě)tyj^z episkury (...) pousti j^z da s^e pomol^zěť vladyc^z ch(r^z)s(t)ju. da s^zřbor^zęť za istin^z-

*nojq i pravnojq věrq. iže přechvalnii otci (...) ijudeiskyje podobnyje eresí otavr-
gošę izобрětenije – οἰτινες πανεύρημοι πατέρες; Supr 11.29-12.2 sьtre bo i
ch(rь)s(tъ) podъ nogama čloněčьskama. iže čloněci blagodětiťj b(o)žijq vъschodętz
vъ cēsarьstvo nebesъskoje – ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν Χριστιανῶν τῶν διὰ τοῦ ἀγίου
αὐτοῦ ὀνόματος εἰσερχομένων εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν; Supr 300.20-23 vi-
děnz starcъ lětorasľ blagodarьstvěaše boga sъ slъzami. jaže lětorasľ po malu na
vysoťq vъschodęšti doide do stropa – ὅστις βλάστος.*

Viz též mimo kánon VencNik 19.38-41 *mečb iz ruku (...) ispade. iže mečb svętyi věče-
slavъ za rukojat pochvativъ – Quem (ensem) statim sanctus Venzeslaus per capulum surripiens.*

3. S relativem koresponduje někdy ve VŘ zájmeno demonstrativního původu *tъ*, respektive též *jb*, *sb*, *tъžde/tъže*, *s jakъ* též *takъ* a *s jeliko* též *toliko*, a to ve funkci anaforické nebo kataforické. V souvětí s relativními větami adjektivními stojí jako kongruentní atribut u toho jména VŘ, které je determinováno relativní větou, a spíná je těsněji s relativem uvozujícím VZ, např. Supr 380.26-27 *i na to prideši i sьtvoriši usta taka jaka že rěchomъ – κτήση στόμα τοιούτου οἶον εἰρήκαμεν.*

V souvětí s relativními větami substantivními blokuje korelativní zájmeno – samo pojímané substantivně – syntaktickou pozici jména, jehož funkci relativní věta ve stavbě VŘ plní, např. Mt 18.4 *iže bo sę sьmęritъ ěko otročę se. tъ estъ bo-
lei vъ c(ě)s(a)r(ь)stviu n(e)b(e)s(ь)cěemъ – M, A, jako otročę. sъ estъ bolii S – ὅστις οὖν ταπεινώσει ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτος ἐστὼ ὁ μείζων; Cloz 9a
34-36 *eže sьtvorilъ estъ inočędy s(y)nъ b(o)ži. tožde i ty stvori – ὅπερ γὰρ ἐποίη-
σεν ὁ μονογενής υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦτο καὶ σὺ ποίησον.**

Anteponované VZ relativní mají v těchto konstrukcích tutěž funkci jako samostatné větné členy.

Korelativní adverbium *toliko* k relativnímu *jeliko* ukazuje spíše na adverbialní povahu daného souvětí než relativně adjektivní nebo substantivní, srov. Supr 87.16-17 *čto možeši to-
liko dati. jeliko tъžtiši sę otęti – τί τοσοῦτον δίδως, ὅσον ἀφελέσθαι σπουδάζεις.*

Jako konstitutivní element dané konstrukce se korelativum uplatňuje v nepřímých pádech, bez jejichž zájmenného bloku by VŘ byla ne plně sdělná a vlastně výrazově defektní, např. J 1.12 *eliko že ichъ prijętz i. dastъ imъ vlastъ čędomъ
b(o)žiemъ byti Z, A – ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα θεοῦ
γενέσθαι; L 8.18 *iže bo imatъ dastъ sę emu Z, M, A, S – ὅς ἂν γὰρ ἔχη, δοθήσεται
αὐτῷ; Cloz 10b 4-7 *imъže i bę sьvęzala sьmъrьtъ těmъ že besъmъrьtę obręte. imъže
bo bę osqzdenъ. těmъ že sę i otrěšaše – ὡς ἐδέθη πρὸς θάνατον, τούτους τὴν
ἀθανασίαν εὐδράμενος· δι' ὧν γὰρ κατεκρίνετο, διὰ τούτων ἐλύετο.***

Proto také v takových případech užíli překladatelé do staroslověnštiny nezříd-

ka odkazovacího zájmena i bez přímé opory v řec. předloze, např. J 6.29 *da věruete. vž tž. egože poszla onž* Z, M, A – ἵνα πιστεύητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος; J 17.9 *moljg (...) o sichž jęže dalž esi mñě* Z, S, o *těchž* M, *ne o vřsemž mřě moljg. nž jęže dalž esi mñě* A – ἐρωτῶ (...) περὶ ὧν δέδωκάς μοι; L 9.36 *ne vžvėstiřę (...)* ničřsože o *těchž* ěže viděřę Z, o *těchž* eže M – ἀπήγγειλαν (...) οὐδέν ὧν ἐώρακαν; L 17.1 *gore tomu imžže pridžtž* Z, M – οὐαὶ δὲ δι' οὗ ἔρχεται; L 2.49 *ne vřsta li ěko ěže sřtž o(tž)ca moego. vž těchž dostoiťž mi byti* Z, M, S, *vž těchž ěže sřtž* A – ἐν τοῖς τοῦ πατρὸς μου; Mt 7.14 *malo ichž estž iže i obrėtajg(tž) Z, M, A, malo estž těchž. iže* Euch 89b 10, 69b 19 – ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὐρισκόντες αὐτήν; J 19.37 *vžvřřtž na ěgo iže probasę* Z, *na nž egože* M, A – ὄψονται ὃν ἐξεκέντησαν; Cloz 10a 23 *emžže sę utžkněařę klaněařę sę emu* – καὶ τὸ προσπίπτον ψηλαφῶν προσεκύνει; Cloz 9a 12-13 *ničřsože inogo nenaviditž b(og)ž ěko že togo iže držžitž gněvž* – ὡς μνησικακὸν ἀνθρώπων; Cloz 4b 32-33 *togo li přėdaeři iže vřsěčřskaa održžitž* – τὸν πάντα κρατοῦντα; Supr 29.11-13 *iže ubo zřla nenaviditž. i o dobrě poradujetž sę. ařte jęgo ne ljubite. javě jestž jako (...)* – Τὸν τοῖνυν τὰ πονηρὰ μισοῦντα καὶ ἐπὶ τοῖς καλοῖς χαίροντα, ἐὰν μὴ ἀγαπάτε; Supr 328.3-4 *iže nanž* (sic pro *nasž*) *mřčilž tomu přėdolě* – τὸν καθ' ἡμῶν τύραννον ἐνίκησεν.

Absence korelativního zájmena v nepřímém pádu ve VŘ u relativní věty substantivní je řidčeji doložena též. Sotva ji lze hodnotit jako přežitkový archaismus z dob před plnou formalizací relativního souvětí, spíše je motivována nepřítomností tohoto zájmena v řec. předloze; ta však nepřímý pád jména z VŘ, které relativum ve VZ zastupuje, vyjadřuje jinak, totiž buď atrahovaným tvarem relativu, neboť v řečtině může stát relativum jako důsledek »progresivní pádové asimilace« (nebo spíše atrakce) v tvaru potenciálního korelativního zájmena, které samo je nevyjádřeno (»vypuštěno«), kdežto v stsl. překladu zachovává relativum pád vyžadovaný strukturou VZ, takže absence korelativa je tu zároveň i úplnou absencí odkazu na nepřímý pád jména, jehož funkci ve VŘ má relativní věta plnit; jsou tedy stsl. překlady bez korelativa v nepřímém pádě komunikativně chudší než jejich řec. předlohy, jejichž (neúplným) napodobením vznikly. Nebo může zůstat v stsl. překladu nevyjádřena korelativním zájmenem syntaktická pozice, která je v řec. předlohách vyjádřena nepřímým pádem členu, resp. participia, pokud jsou tyto řec. konstrukce předlohou stsl. vět vztažných (viz též níže §6.2.). Viz např. J 18.26 *g(agol)a edinž otž rabž archiereonž qžika sy. emuže urėza petrž ucho* Z, M, A, S – συγγενής ὧν οὗ ἀπέκοψεν ὁ Πέτρος τὸ ὠτίον; (a nikoli tedy **qžika togo/tomu, jemuže*); J 7.31 *eda bolsřa znamenieř sřtvoritž. ěže estž sřtvoritž* Z, M – μὴ πλειονα σημεῖα ποιήσει ὧν οὗτος ἐποίησεν (a nikoli tedy **bolsřa znamenieř těchž, jaže*); L 6.34 *ařte vž zaimž daete. otž ničřže ěaete vřspřijeti* Z, M, A, S – καὶ ἐὰν δανίσητε παρ' ὧν ἐλπίζετε λαβεῖν (nikoli tedy **daete těmž, otž ničřže*);

Supr 364.5-7 *molite se (...) da ne by prišlo ničtože na me ichže izvěstate – μηδέν (...) ὡν εἰρήκατε* (nikoli tedy *ničtože /otě/ těchě); Supr 414.5-6 *ne vračeno to sžgrěšenije. nž iže icělěnijmu ne rači – οὐ τοῦ λατροῦ ἔγκλημα, ἀλλὰ τοῦ θεραπείαν διακρουσαμένου* (nikoli tedy *togo, iže); Cloz 5b 6-7 *ničtože bē ne ostalo. ichže ne podobaez učeníku pokazati – οὐδὲν ἐνέλειπεν ὡν ἐρχῆν εἰς μαθητὴν ἐπιδείξασθαι* (nikoli tedy *ničtože /otě/ těchě, ichže).

Stejného typu je i frazeologizovaný obrat *pače ježe* »více než to, co« (nikoli tedy *pače togo, ježe), doložený v památkách mimo kánon, např. G 1.8 *iže vamž blagověstiti pače ježe bl(a)gověstichomž vamž, prokletž da budetz* Christ, Ochr, Slepč, Mak, Šiš – *εὐαγγελίεσθαι παρ' ὃ παρελάβετε* (SLOVNÍK).

4. Ve VŘ postponované relativní větě substantivní se řídce (v Supr) objevuje *to*, např. Supr 136.30-137.1 *iže sqtz vñvedeni vž temnícq. to lěpo imž jestž doždati anthūpata – Τὸς βληθέντας εἰς τὴν φυλακὴν ἀκολουθὸν ἐστι περιμένειν*; Supr 259.15-16 *iže otvnržetž se mene pri člonvěčěchž. to i azž otvnržqž se jeho* (citát z Mt 10,33, v evangelních kodexech Z, M, A, S, O bez *to*) – *ὅστις ἀρνήσῃται με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι κἀγὼ αὐτόν*; Supr 169.29-30 *ježe ašte me naučiši. to to sžtorqž – εἴ τι ἄν με διδάξῃς, ἐκεῖνο ποιήσω*.

Stejný prostředek je doložen i v památkách mimokanonických, srov. např. variantu z Mih 104aa 30 *to klanjaše se jemu* k textu z Cloz 10a 23 *emž se utokněaše klaněaše se emu* Dobře je doložen u Jana Exarcha, např. Šest 153bβ *ježe bo vsudu oblo je. to gde jemu končž – πανταχόθεν περιφερές, ποῦ ἔχει τὸ ἄκρον* (BLÁHOVÁ, 1963).

Je to stejná původní deiktická interjekce, které se užívalo i v apodozi spojko-
vého souvětí, jako např. Euch 71a 4 *ašte ny desitz denž smrtžny vž grěšěchž. to vžskqjž se i rodili bqdemž*. Její užití bez opory v řec. předloze svědčí o tom, že to byl pravděpodobně prostředek jazyka hovorového, mluveného; zároveň dokládá charakteristickým konstrukčním prvkem blízkost anteponovaných relativních vět substantivních k závislým větám příslovečným.

5. V korelaci s relativem může stát kromě původního demonstrativa též pronominální kolektivum, zájmeno s významem sumarizujícím *všž* nebo *všjakž*, např. Mc 12.44 *vše eliko iměaše vžvržže* Z, M – *πάντα ὅσα εἶχεν ἔβαλλεν*. Totalita případů, na něž odkazují tato zájmena v korelaci, je příznivá neindividuálnímu, obecnému, až libovolnostnímu pojetí relativu vyjadřujícího s nimi identitu ve VZ: platí-li jistý výrok o jisté sumě, celém souboru individuí jednoho druhu, může platit o kterémkoli individuu takového souboru zvlášť, takže pak mohou tyto obraty nabývat eventuálně až i libovolnostního odstínu, tedy *všsi iže / všjakž*

iže »všichni, kdo / každý, kdo« → »kdokoli«, *vsi jeliko(že) ichz* »všichni, kolik jich« → »kolikkoli jich«.

§3. 1. Relativ od pronominálního j-ového základu se užívá bez rozdílu jak ve vztahu k osobám nebo jevům určitým, známým (kde jsou pro svůj demonstrativně anaforický původ etymologicky původní), např. J 1.26 *po srědě že vasz stoitz. egože vy ne věste* M, Z, A – *ὄν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε*; Ps 123.6 *bl(ago)slov(ě)nz g(os-pod)b. iže ne dastz nasz vč lovitzq zqbotz ichz* Sin – *κύριος, ὃς οὐκ ἔδωκεν ἡμᾶς*, tak i k osobám nebo jevům vzatým obecně nebo neznámým či neurčitým, (kde jsou tato relativa vzhledem ke své etymologické sémantice zjevně nepůvodní), např. Supr 308.11 *ježe prosiši u otčca dastz ti otčz – ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν πατέρα, δίδωσί σοι ὁ πατήρ*; Mt 3.10 *vsěko ubo drěvo. eže ne tvoritz ploda dobra. posěkaemo bynaetz* A – *δένδρον μὴ ποιῶν καρπὸν καλόν*.

Při generalizovaném pojetí osob nebo jevů, na něž odkazovalo relativní zájmeno a které mohlo nabývat jednak odstínu libovolnosti (indiferentnosti), tj. okolnosti neaktivní, neschopné působit na realizaci procesu ve VŘ, jednak odstínu hypotetičnosti, tj. okolnosti, která je pro realizaci procesu ve VŘ podmínkou, se kromě relativa prostého, které tento sémantický odstín vyjadřovalo implicitně, bezpříznakově, mohlo jako prostředků příznakových užívat též relativ spojených s generalizujícími partikulemi *ašte, kolizdo*, ojedinele též *da* a mimo kánon ještě *ljubo ašte, ljubo da, kogda*, které význam libovolné podmíněnosti vyjadřovaly explicitně, a tedy i zcela jednoznačně, např. Mc 10.44 *i iže ašte choštetz vč vasz byti starěi. da bqdetz vsěmz rabz* M, Z, A, S – *καὶ ὃς ἂν θέλῃ ἐν ὑμῶν εἶναι πρῶτος*; J 15.16 *da egože kolizdo prosite. otz ot(č)ca vč imz moe dastz vamz* M, Z, A, S – *ἴνα ὁ τι ἂν αἰτήσῃτε*; Supr 45.19–20 *iže da ne otvvrzetz sq imene christosova. da ubi-jenz bqdetz – εἰ μὴ ἀρνήσονται*; Euch 106b 7 *eliko ašte obreštete. prizovete na brakz – ὁσους ἐὰν εὐρητε*.

Mimo kánon srov. z Jana Exarcha *jakože ljubo da jesto to sčtvoreno, obače divno jesto sčtvoreno* Šest 47c 19 (DOGRAMADŽIEVA, 1973); Bes 13.68aa 15 *iže kogda možetz ruka tvoja tvoriti. nastoja dělaj – quodcumque potest ... facere*.

Hypotetický významový odstín VZ uvozených relativem ve spojení s generalizující partikulí má za následek, že jeden podtyp nepravých vět vztažných (viz §2.2.), konkrétně s anteponovanou větou formálně relativní substantivní, která však nemá faktickou funkci zastupovat nějaké jméno ve stavbě VŘ, je vlastně ekvivalentem VZ příslovečné podmínkové (hypotetické), srov. Mt 10.14 *iže kolizdo ne priimetz vasz. ni poslušaatz slovesz vašichz. ischoděšte iz domu. li iz grada togo. otztrěšete prachz otz nogz vašichz* M, Z – *καὶ ὃς ἂν μὴ δέξηται ὑμᾶς μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι ἔξω τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκεῖνης ἐκπαύξατε τὸν κοινορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν* (tj. vlastně »jestliže vás někdo nepřijme...«).

Odstín libovolnostní (indiferentní) v pravých relativních větách pak při užití týchž prostředků v relativních větách nepravých vede k jejich interpretaci jako VZ příslovečných přípustkových (koncesivních), např. Supr 399.28-30 *jeliko ašte vьzvěštajemъ vьzljubьjenii o zavisti. ne ju načexhomъ glagolati o „zavisti – και ὁσα ἄν εἴπωμεν, ἀγαπητέ, περὶ τοῦ φθάνου, οὕτω ἠρξάμεθα λέγειν αὐτοῦ τὴν κακίαν* (tj. vlastně »jakkoli mnoho se o závisti vyjadřujeme, ještě jsme o závisti /ani/ mluvit nezačali«).

O tom, že *iže ašte* je explicitní příznakový protějšek bezpříznakového pouhého *iže*, které se tedy může objevovat ve stejné funkci s *iže ašte* jako potenciální implicitní nositel téhož významu, svědčí jednak různocnění v různých rukopisech s oběma prostředky na stejných místech téhož textu, např. Mt 26.48 *egože ašte lcbъžq. to estъ Z, M, bez ašte A, S – ὃν ἄν φιλήσω αὐτός ἐστω*; Mc 8.35 *iže bo ašte chošetetъ d(u)šq svojq sьpasti pogubitъ jq Z, M, A, bez ašte S – ὅς γὰρ ἐὰν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὠῶσαι*, jednak jejich střídání na synoptických místech různých evangelií, např. L 12.10 *iže vlasvimisaetъ na d(u)chъ s(vę)ty. ne otъpustitъ sę emu Z, M, A* Mc 3.29 *iže ašte vlasvimisaetъ Z, bez ašte M – ὅς δ' ἄν βλασφημήσῃ* (viz též k citovanému již dokladu z Mc 8.35 s *ašte* totéž znění z Mt 10.39 s pouhým *iže* překládajícím řec. participium).

Složená relativa typu *iže ašte*, doložená v kanonických památkách bez omezení, jsou kalky vytvořené podle řec. ὅς (τις) ἄν/ἐάν, jichž jsou běžně i překladem; bylo do nich poято *ašte* za své funkce hypotetické spojky, kterou v staroslověnsčině plní primárně (o jeho původu viz BAUER-BAUEROVÁ, 1957). Partikule *koližbdo* se jako součástí komplexního relativního výrazu užívá jen v evangeliích a v Euch. Je to od původu kompozitum obsahující pronominální k-ový základ interrogativní (ide. *kwo-), rozšířený o intenzifikující l-ovou partikuli; už v tomto útvaru (*koli*) se mohla z jeho původního významu časového (»kdy«) vyvinout ve spojení s interrogativy a relativy funkce generalizující: *kъto *koli* »kdo kdy« → »kdo-koli«. Připojené *-žbdo* není etymologicky průhledné a vykládá se – v podobě *-žbde*, snad původnější – buď jako detymologizovaný tvar slovesný *žbde(*tb*), nebo jako *že + *-bde*, kde **-bde* (tj. jako samostatný útvar po protezi *jbde* = stsl. *ide*) by bylo relativní adverbium, nebo konečně jako spojení partikul *žb* < *že* + *de* (KOPEČNÝ, 1980). Partikule *da*, doložená v tomto spojení jen ojedinele v Supr a mimo kánon u Jana Exarcha, se mohla v těchto obrazech uplatnit na základě své funkce optativní, v staroslověnsčině plně už vyvinuté, která byla sémanticky příznivá pojetí indiferentnosti.

Sémanticky blízké relativním větám s *iže ašte*, resp. *iže koližbdo* jsou věty uvozené *ašte kъto*, *ašte čъto*, *ašte kotoryi* (za řec. *ei/ἐάν τις, τι*), které však konstrukčně tvoří regulérní souvětí s VZ příslovečnou hypotetickou a v nichž původní interrogativní zájmena *kъto*, *čъto* a *kotoryi* mají význam zájmen neurčitých, např. Mc 7.16 *ašte kъto imatъ uši slyšati da slyšitъ Z, M – εἴ τις ἔχει*; J 16.23 *ašte česo prosite u o(tъ)ca vъ imę moe dastъ sę vamъ Z, M, A, S – ἄν τι αἰτήσῃτε*; Euch 103a 17 *ašte kotoaa žena. otročę udavitъ) v (=3) lęta da pok(a)etъ sę. Z kanonických památek mají tyto obraty převahu v Euch a ze starých mimokanonických*

památek jsou výlučně zastoupeny v nepřeložených skladbách VCM; to ukazuje na knižnost jinak obvyklého spojení *iže ašte* stejně jako fakt, že i v originálních dílech staré literatury na bulharské půdě je *iže ašte* doloženo převážně v citátech nebo v pasážích přeložených proti jiným prostředkům ve vlastních úsecích autorských (DOGRAMADŽIEVA, 1973).

2. Lineární organizace složek uvedených komplexních relativních výrazů je zcela fixní u *ašte*, které je vždy postponováno svému relativu, v kánonu s jedinou odchylkou na druhém místě v dvojnásobné VZ relativní (BAUER–BAUEROVÁ, 1957): Supr 400.22-24 *i jeliko ašte izvěštajemъ. i li ašte jeliko ostavimъ. se vъse nekrъstъny korabъ zavistъ nositъ* – και ὅσα ἂν εἴπωμεν, και ὅσα ἂν παραλείπωμεν, a které je se svým relativem vždy v bezprostředním kontaktu; odděleny od sebe mohou obě složky být jen enklitikem, např. Mc 4.25 *iže bo ašte imatъ dastъ sę emu Z, M* – ὅς γάρ ἔχει, nebo substantivem, pokud místo ve VŘ stojí ve VZ u relativa jako u svého kongruentního atributu, např. Ps 19.10 *g(ospod)ji s(ъ)p(as)i c(ěsa)rě i uslyši ny vo nъže denъ ešte prizovemъ tјę Sin* – ἐν ἧ ἂν ἡμέρα ἐπακαλεσώμεθα σε. Rovněž od posesivního *jegože* může být *ašte* odděleno substantivem, které je tímto relativem v posesivní funkci rozvíjeno, srov. (mimo kánon) 1C 3.14 *jegože dělo ašte přebudetъ. ježe nazъda. mъzdu priimetъ* Christ, Ochr, Slěpč, Mak, Šiš – εἰ τως τὸ ἔργον μενεῖ.

Též *koližъdo* je svému relativu důsledně postponováno, nestojí s ním však v závazném kontaktu, nýbrž je možné i jeho postavení distantní – a v této jeho jisté poziční volnosti se spatřuje projev toho, že si *koližъdo* zachovávalo ještě aspoň zčásti svůj adverbialní charakter (DOGRAMADŽIEVA, 1973). Příklady: Euch 78a 15 *skvrъnъ otъ plъti moeјę. jъže koližъdo sъtvorichъ*; L 10.5 *vъ nъže domъ vъnidete koližъdo. prvъeе g(lago)lite Z, M* – εἰς ἧν δ' ἂν εἰσεέλθητε οἰκίαν.

Zobecnující partikule *da*, v kánonu v této funkci jen vzácná, je relativu postponována, např. Supr 358. 3-4 *ježe da sъvęzete na zemi. będetъ sъvęzano na nebesi* – ὅσα ἐὰν δῆσητε ἐπὶ τῆς γῆς, v památkách mimo kánon pak je doloženo její kontaktní postavení se slovesem, srov. z Jana Exarcha *da sъprosta iže iskusomъ da ne vęstъ kačъstva slъzъ tęchъ vъsęchъ. to nikakože sebe ne možetъ domysliti. kako to byvajetъ* Šest 107d 16.

§4. 1. Větосled v souvětí s VZ relativní je zčásti určen faktory gramatickými.

Relativní věta adjektivní stojí za jménem VŘ, které determinuje, tj. je vzhledem k VŘ v postpozici, pokud určované jméno zaujímá ve VŘ koncové postavení, např. Ps 26.7 *uslyši g(ospod)ji glasъ moi imъže vozъvachъ Sin* – εἰσάκουσον, κύριε, τῆς φωνῆς μου, ἧς ἐκέκραξα; Mt 12.18 *se otrokъ moi egože izvolichъ Z, M,*

A, S – ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα, nebo v interpozici, pokud určované jméno nestojí na konci VŘ, např. Cloz 9a 3-5 *σвојо κρῶνε самъ јоже они пролише на с(ъ)р(а)-с(е)ње дастъ проливѣшимъ јо – αὐτὸ τὸ αἷμα, ὃπερ ἐξέχεεν, εἰς σωτηρίαν αὐτοῖς ἐκχέασω ἔδωκε; Euch 19b 8-11 *i potomy přelēetъ vino. li maslo. eže ašte bȳdetъ. otъ oskvrъnenaago sъsqda. vъ čistъ – ὁ οἶνος ἢ τὸ ἔλαιον ἐκ τοῦ μασθέντος ἀγγείου εἰς τὸ πλυθέν* (v řec. textu není tedy *ὃπερ ἄν ἦ, které by odpovídalo stsl. *eže ašte bȳdetъ*).*

Neobjevují se tedy relativní věty adjektivní v antepozici.

2. Specifický typ souvětí s VZ relativní z hlediska jeho lineární organizace představují ty konstrukce, v nichž určované jméno («antecedent») není umístěno ve VŘ (respektive nestojí před ní jako její samostatný větný člen), nýbrž je ve VZ většinou v tvaru atrahovaném podle relativa (viz §1.3), a relativní zájmeno vystupuje ve funkci jeho kongruentního atributu (viz též BUJUKLIEV, 1968); ty mohou být povrchově v antepozici, pokud je větě relativní postponován celý zbytek VŘ kromě samého antecedentu, např. Mt 7.2 *i vъ нјоже мѣрѡ мѣрите. вѣзмѣрѣтъ вамъ Z, A, вѣзмѣритъ сѣ M, O – ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν* (nikoli tedy **vъ мѣрѡ, jejože мѣрите*, ani **мѣројѡ, въ нјоже мѣрите*); Mc 6.16 *egože азъ. usѣknȳchъ ioanna. съ estъ Z, M, A – ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην οὗτός ἐστιν* (nikoli tedy **ioanъ, jejože азъ usѣknȳchъ*); Cloz 2b 12-13 *ēže bo b(og)ъ sъvelъ estъ č(lově)ka. da ne razljučate sѣ* (nikoli tedy **člověka, jaže..., da ne razlučajete sѣ*); jinak jsou opět v interpozici nebo v postpozici, např. L 1.4 *da razuměšī. o ničhъže naučilъ sѣ esi slovesechъ. utvrъždenъe Z, M, A – ἵνα ἐπιγνώσῃς, περὶ ὧν κατηγορίας λόγων τὴν ἀσφάλειαν*, nikoli tedy **utvrъždenije slovesъ, o ničhъže* nebo **slovesa, o ničhъže*); Supr 100.6-8 *krъstijanъ jesmъ. i азъ i vъsi sii. ježe vidišī bratijъ moјѡ – πάντες οὗτοι, οὓς ὀρᾶς ἀδελφούς μου* (nikoli tedy **азъ... i bratija moja, ježe vidišī*).

Specifický a vnitřně diferencovaný podtyp relativních vět s antecedentem po relativním zájmenu představují konstrukce s *jeliko(že)* a určovaným jménem umístěným ve VZ. Určované jméno stojí buď

v gen. jakožto pádu »kvantitativním« (»partitivním«) v souhlase s významem *jeliko(že)*, např. L 4.23 *eliko slyšachomъ byvъšīichъ. vъ kaperъnaumѣ. sъtvori i sъde vъ otъčstviu tvoemъ M, A – ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα* (nikoli tedy **byvъšaja, jeliko /ichъ/ slyšachomъ*); Supr 183.20-21 *povelě privesti jeliko imȳtъ zvѣrii. ljutъ i zъlъ – ἐκέλευσεν αὐτοῖς ἐνέγκαι, ὅσα εἶχον θηρία χαλεπάκα καὶ δευά* (nikoli tedy **privesti zvѣri, jeliko /ichъ/ imȳtъ*),

nebo v pádu na *jeliko(že)* nezávislém (prakticky v nom.), např. Supr 71.10-11 *jeliko sȳtъ voini podъ č(ěsa)remъ. ni sȳtъ аky vy – ὅσοι εἰσιν στρατιῶται ὑπὸ*

gativního původu, srov. např. čes. *Který kůň ovsa dobyvá, nejméně ho jí*. Relativum demonstrativně anaforického původu, jaké je doloženo v stsl. textech, je v tomto typu spojení méně obvyklé, nikoli však zcela nemožné, jak dokládají některé mladší jevy z bulharských dialektů (MINČEVA-VELČEVA, 1968), stejně jako i některé jevy ze starých ide. jazyků, které jsou projevem ještě ne plně zformovaného relativního souvětí (KURZOVÁ, 1981). Přesto se však uvedené stsl. věty pokládají většinou za konstrukce, jichž bylo užito vlivem řeckým. Ukazuje na to i vztah stsl. překladu k řec. předlohám. Uvedené stsl. konstrukce jsou vesměs doslovným překladem stejných konstrukcí řeckých; jediný doklad z evangelií, který je takto ztvárněn proti řečtině, L 12.46 *pridetъ g(ospodī)nъ raba togo vъ nъže dъnъ ne čaetъ* Z, M – *ἐν ἡμέρᾳ ἣ οὐ προσδοκᾷ* pokud není překladem řec. varianty nám neznámé – by mohl jen opakovat ustálené už spojení *vъ nъže dъnъ* podle jiných míst inspirovaných řec. zněním.

Naopak existuje řada dokladů, v nichž se slovanský překladatel umístění antecedentu v relativní větě vyhnul (SŁOŃSKI, 1908, s. 1-10), např. L 17.30 *po tomužde bōdetъ i dъnъ. vъ nъže s(y)nъ č(lověčъ)skъ ěvitъ sę* Z, M – *κατὰ τὰ αὐτὰ ἔσται ἡ ἡμέρα ἧ τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται*; L 19.37 *chvalite (sic pro -ti) b(og)a (...)* o v'sěchъ silachъ jęže viděšę Z, M, též Supr 322.19 – *περὶ πασῶν ὧν εἶδον δυνάμειον*; J 6.14 *viděvъše znamenie eže sъtvori is(u)s(ъ)* Z, M, A 22c, *znamenie ē tvorěaše* A 10d – *ἰδόντες δ' ἐποίησεν σημεῖον*; Ps 89.15 *vъzveselichomъ sę. za dъni. vъ něže lě* (sic pro nęže) *sъmērilъ ny esi* Sin – *ἀνθ' ὧν ἡμερῶν ἐταπείνωσας ἡμᾶς*; Supr 85.21-27 *druzii (...)* brēmēna. *jaže iměachō trъpěníja pogubišę* – *καὶ ἃ εἶχον ἤδη ἀγώγιμα τῆς ὑπομονῆς ἐναάγησαν*.

Konstrukce s antecedentem ve větě relativní se v stsl. památkách vymykají z běžného ustáleného typu souvětí s relativními větami nejen konstrukčně, nýbrž i funkčně sémanticky: právě ony mají nezřídka faktický význam VZ příslovečných (hypotetických nebo s vytčenou podmínkou – viz § 2.2.), respektive vět obsahových (viz § 4.2.).

3. V základním typu souvětí s relativními větami adjektivními, v nichž je relativní věta postponována antecedentu ve VR, je relativní věta zpravidla v bezprostředním kontaktu s antecedentem, např. Mt 11.20 *načętъ ponositi gradomъ. vъ nichъže byšę mъnožaišę sily* Z, M – *τὰς πόλεις, ἐν αἷς ἐγένοντο*; Euch 16b 4-7 *ěkože s(vę)titi izvoli agnecъ. iže privede avelъ vo v'sěszagaema* – *τὸν ἀμὸν ὅπερ σοι προσήνεγκεν Ἀβέλ*.

Kontaktní je i pozice věty relativní za jménem, které je rozvíjeno postponovaným atributem, např. Ps 7.1 *psalmъ da(vy)dovъ. iže pětъ g(ospode)vi* Sin – *ψαλμὸς τοῦ Δαυὶδ, ὃν ἤσε τῷ κυρίῳ*; Euch 5b 8-10 *ty esi b(og)ъ našъ. iže vodojč*

i ognemь. pri ilii izbavi (izdrai)lě otъ lъsti vaalovy — οὐ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ δι' ὕδατος καὶ πυρὸς διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἀπαλλάξας τὸν Ἰσραήλ.

Méně obvyklé, ale přesto dobře doložené jsou případy distantní; relativní věta adjektivní v nich sice stojí za antecedentem, ale za ním následuje ještě ve VŘ nějaký větný člen, který jej od relativní věty odděluje, např. J 11.2 *bě že mariě. pomazavšičě g(ospod)ě müromь. i otъrъši nodzě ego vlasы svoimi. eježe bratъ lazарь bolěaše* Z, M, A, S — ἦν δὲ Μαρίαμ ἡ ἀλείψασα τὸν κύριον μύρω καὶ ἐκμάξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξίν αὐτῆς, ἧς ὁ ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει; Supr 89.5-7 *noštъ szględanъ. vь neizе расe ljutostъ byvajetъ* — νόκτα ἐπιτηρήσας, ἐν ἧ μάλιστα τὸ δευὼν ἐπιτείνεται; Cloz 10a 23-24 *b(og)a ne mogy obrěsti. egože vьsejъ tvari narodъ propověduetъ* — Θεὸν εὐρεῖν οὐ δυνάμενος, ὃν ὁ τῆς κτίσεως ὅλης δῆμος κηρύττων.

Kromě památek přeložených, v nichž byla tato lineární organizace textu navržena už v řec. předlohách, jsou adjektivní věty relativní nekontaktně determinující jméno ve VŘ doloženy i v skladbách originálních, srov. z VC *otъ sego dьni po inъ sę putъ imu, iže estъ sego lučъši* (MMFH II, s. 63-64); *azъ ubo estъ člověkъ edinъ vь vasъ bezъ roda i drugъ, o bodzě že sę sьtędzaetъ vьsi, emuže sutъ vь ruku vsę* (tamt., s. 82). Postavení relativních vět adjektivních bez přímého kontaktu s určeným jménem ve VŘ bylo pravděpodobně umožněno jeho rématickou povahou ve funkční perspektivě VŘ, a to i (a právě i) v případech jeho nekoncového postavení, ať už šlo o postavení »středové« (jako *inъ putъ* v prvním z citovaných příkladů), nebo o postavení incipitní při subjektivním pořadí v důrazu (jako *o bodzě* v druhém z citovaných příkladů). Jakožto rémata, tj. složky výpovědně nejzávažnější, komunikativní dominanty (zdůrazněné při fónické realizaci i hlasovou silou a intonací) doznávaly ve vědomí účastníků promluvy déle, takže mohly být determinovány relativními větami i na distanc, po složkách méně závažných a komunikativně »slabších«, jako by jejich zařazením syntaktická plynulost a návaznost určeného jména a těsně s ním související určující věty relativní nebyla ani narušena.

4. Větosled v souvětí s relativními větami substantivními je na rozdíl od adjektivních bez omezení, tj. relativní věta substantivní může být v postpozici, interpozici i antepozici, zaujímajíc v podstatě to místo, na němž by stálo substantivum, které zastupuje, např. Mt 12.2 *se učenci tvoi tvorętъ. egože ne dostoitъ tvoriti vь sęboty* Z, M — ποιῶσω ὁ οὐκ ἔξεστω ποιεῖν; J 10.41 *vьsě eliko reče. ioanъ o semь istina bě* Z, M — πάντα δὲ ὅσα εἶπεν Ἰωάννης περὶ τούτου ἀληθῆ ἦν; Mt 10.40 *iže vy primetъ. mę priemletъ* Z, M, A, *priemlei* S — ὁ δεχόμενος ὑμᾶς ἐμὲ δέχεται.

Charakteristická pro staroslověnštinu je antepozice relativních vět substantivních uvozených j-ovým relativem. Nejstarší stav český vykazuje totiž právě v této

pozici relativa k-ová, která tu byla vhodná pro svůj interrogativní původ (BAUER, 1960, s. 188-213; viz též zde § 1.2.). Staroslověnština proto nemusí tímto jevem reprezentovat archaický stav obecně slovanský, nýbrž stav specifický pro spisovný jazyk, v němž bylo zobecněno relativum běžné v jiných typech i tam, kde živý jazyk ještě plně konstituovaný typ ani neměl.

§ 5. 1. Predikát VZ relativních je vyjádřen buď finitní formou slovesnou, nebo výrazem nominálním, a to jednak pouze jím, jednak ve spojení se slovesem sporným; zvláštní podtyp nominálního predikátu relativních vět představuje predikát participiální.

Užití gramatických časů v slovesném přísudku VZ relativních je absolutní, tj. jejich funkcí je vztáhnout časově děj nebo stav jimi vyjádřený k okamžiku promluvy jako současný (čas přítomný vyjadřovaný formou nedokonavého přezentu), jako předčasný (čas minulý vyjadřovaný formami imperfekta, aoristu, perfekta nebo plusquamperfekta) nebo jako následný (čas budoucí vyjadřovaný opisnými formami futura nebo formou dokonavého přezentu).

Ve větách s relativy ve významu generalizovaném – indiferentním a hypotetickým (viz § 3.) – stojí predikát převážně v časových (a vidových) formách vyjadřujících rovněž časové a průběhové pojetí jako generalizované, tj. zpravidla v neaktuálním přezentu, zčásti též v (iterativním) imperfektu nebo v («gnómickém») aoristu (DOGRAMADŽIEVA, 1973).

Slovesný predikát stojí ve VZ relativních zpravidla v indikativu, a to také ve větách uvozených *iže ašte* a *iže koližьdo*, i když překládají řec. hypotetické konstrukce s *ἄν* / *εἰάν* a s konjunktivem (SŁOŃSKI, 1908, s. 33-38). Jen ojediněle se ve větách optativních objevuje *by* nebo *bqdi* + infinitiv, srov. Supr 508.5-7 *priimēte ugotovanoje vamъ cēsarьstvije. otъ sьloženiya vssego mira. jego že by vsēmъ namъ nē pogrēšiti* – βασιλείαν (...) ἥς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν; Supr 384.4-6 *nasytiši sę cēsarьstva. jego že bqdi vsēmъ namъ polučiti* – ἀπολαύσεις τῆς βασιλείας, ἥς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν.

Je-li subjektem VZ relativní *jeliko(že)*, může být predikát při něm buď personální, a to většinou v tvaru pl., ojediněle též v tvaru sg., nebo impersonální, tj. v tvaru 3. os. sg. (s eventuálním nominálním komponentem v tvaru neutra).

Bez strukturního omezení se užívá po *jeliko(že)* personálního predikátu v pl., a to a) v syntaktickém podtypu bez vyjádřeného »identifikovaného množství« při relativu, např. Mc 6.56 *eliko ašte prikasachq sę emь. s(ъ)p(as)eni byvaachq Z, M* – ὁσοι ἄν ἤψαυτο αὐτοῦ; L 4.40 *vsі eliko iměachq bolęštęję nedqgy različьny. privoždaachq kъ nemu Z, M* – ἅπαντες ὅσοι εἶχον; Supr 134.17-18 *vъla-*

ζααχο že *i jeliko* po nuždi *běačho vlačimi* – *εισηεσαν δὲ καὶ ὄσοι κατὰ ἀνάγκην ἦσαν σεουρμένοι*; Ps 108.11 *da ispytaetъ zaemodanъcъ. vъsě eliko sqtъ ego Sin – πάντα ὄσα ὑπάρχει αὐτῷ*; Supr 131.16-17 *eliko bo kъ chrvъstu vĕrujъtъ. smĕjtъ sę vъ radosti vĕčbnĕi – ὄσοι γὰρ εἰς Χριστὸν πιστεύουσιν*;

b) v syntaktickém podtypu s »identifikovaným množstvím« vyjádřeným při *jeliko(že)* tvarem gen. pl. anaforického (osobního) zájmena (viz též § 1.5.), např. Supr 86.5-6 *ole blaženii języci. jeliko ichъ s(vę)tyi tъ glasъ ispustišę – ὦ μακάριοι γλωσσοι, ὄσοι τὴν ἱερὰν ἐκείνην ἀφῆκαν φωνήν*; Supr 395.25-27 *eliko vas' iliini uceničici jeste (...) u nasъ vitajte – ὄσοι τοῦ Ἑλίου μαθηταὶ τυγχάνετε*;

c) v řídce doloženém syntaktickém podtypu s »identifikovaným množstvím« vyjádřeným při *jeliko(že)* tvarem nom. pl. substantiva, které je vlastně antecedentem v relativní větě, srov. Supr 71.10-11 *jeliko sqtъ voini podъ c(ĕsa)remъ. ni sqtъ akъ vy – ὄσοι εἰσὼν στρατιῶται ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα, οὐκ εἰσι καθ' ὑμᾶς*.

Personální forma predikátu v sg. se vzácně objevuje tehdy, vztahuje-li se věta uvozená *jeliko(že)* k substantivu VŘ, které představuje takový celek, s kterým lze sice vyjadřovat identitu kvantitativní, který je však pojat singulativně (a nikoli tedy jako plurálový a segmentovatelný soubor entit daného druhu), srov. Cloz 12b 35-36 *dъnesъ s(ъ)p(a)senъe vъsemu miru eliko vidimъ i eliko nevidimъ – σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ, ὄσος ὄρατὸς καὶ ὄσος ἀόρατος*.

Impersonální forma predikátu v 3. os. sg. (n. eventuální jmenné části) je vázána na podtyp s »identifikovaným množstvím« vyjádřeným gen. pl. anaforického (osobního) zájmena při *jeliko(že)* – a v něm alternuje s formou personální -, např. J 1.12 *elikože ichъ prijĕtъ i. dastъ imъ vlastъ ěđdomъ b(o)žiemъ byti Z, A – ὄσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν*; Supr 446.20 *možete i nynja jelikože vasъ choštĕtъ (...) po glavъ jęti čistojo onъ – δύνασθε καὶ νῦν, ὄσοι βούλεσθε*; Ryl II_a 22-27 *moljъ vy n(y)nĕčju brat(ъ)ĕ moĕ. eliko že vasъ estъ bojĕštъ sę b(og)ъ. i tvorĕštъ v'segda emu ugodъnaa – παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί μου ἄγιοι, φοβούμενοι τὸν θεὸν καὶ ποιῶντες τὸ αὐτοῦ θέλημα*.

Nejednoznačná je interpretace predikátu *ljubo i drago bĕdetъ* ve větě Supr 48.14-16 *i otъ ničъ vъse dobro tebĕ dastъ sę. i jeliko tebĕ ljubo i drago tebĕ bĕdetъ – καὶ ὄσα σοὶ ἔστω προσφιλῆ καὶ καταθύμα ὑπάρξει σου*, v níž neutrální singulárová podoba predikátu by mohla být jak singulárová personální (kongruentní), tak též impersonální.

Distribuce větných typů podle forem predikátu po *jeliko(že)* ve funkci subjektu se řídí obdobnými pravidly jako i u jiných kvantitativních útvarů v podmětu, konkrétně u číslovek od 5 výše: je-li podmětem pouhá číslovka, mívá u sebe personální predikát v pl., tedy **pĕtъ pridošę*; je-li spojena se substantivem označujícím ve formě gen. pl. počítané předmety, jsou možné predikativní typy dva, i personální plurálový (»ad sensum«), i impersonální (»ad formam« s faktickým sub-

jaktem stojícím nikoli v pádu přímém, nýbrž v genitivu-numerativu, s nímž predikát nemůže vstoupit do normálních kongruenčních vztahů, takže formálně vyjadřuje jen ne-kategorie, tj. ne-osobu = 3. os., ne-číslo = sg., respektive též ne-rod = neutrum), tedy **pętę mężę pridošę // pride*, kde **pride* lze transformovat na **jestę prišęlo* (SUPRUN, 1961, s. 83-86; VEČERKA, 1967). Relativně častější je však u *jeliko(že)* se zájmeným genitivem identifikovaného množství predikát personální v pl.

2. Podobně jako i v jiných typech vět může být ve VZ relativní predikát nominální, tj. vyjádřený substantivem nebo adjektivem v nom. nebo v nepřímém pádě prostém i předložkovém, respektive též adverbium, nebo synonymicky s ním konkurující predikát kopulativně nominativní, tj. vyjádřený týmiž prostředky ve spojení s finitními formami slovesa *byti/byvati*, např. *сѣнь с(в)ѣ(и)чѣ о(т)цѣ иже въ chalkidoně A 150b 26; Supr 371.20-23 děvstvo ašte i vьse imatъ. dobra že ježe отъ милости byvaatъ. ašte jestъ prazdъno съ блъдники ижденетъ сę – τῶν ἀπὸ τῆς ἐλεημοσύνης καλῶν ἔρημος οὐσα; J 9.13 věšę i kъ farisęomъ. иже бѣ inogda slępъ Z, M, bez i A – τὸν ποτε τυφλόν.*

Obraty s *иже* a nominální grupou bez kopuly, překládající řec. konstrukce členové, tvoří přechod ke konstrukcím označovaným i pro staroslovenštinu jako »členové«, tj. s *иже* anaforickým a uvozujícím příslušný textový segment (kromě nominální grupy je to ještě infinitiv nebo citovaná věta – viz KURZ, 1937-38 a 1939-46) se sémantickým odstínem jeho vytčení a zdůraznění. Z těchto případů se však právě konstrukce »*иже* + nominální grupa«, jako např. *иже въ тебѣ* ve větě Mt 6.23 *ašte ubo světъ иже въ тебѣ. тма estъ. тѣ тма колъи Z, M, A, S – τὸ φῶς τὸ ἐν σοί*, svými konstrukčními vlastnostmi i sémantikou přiřazují spíše k relativním větám s nominálním predikátem než k volným (a sémanticky vytčeným) větným členům (VAILLANT, 1952, s. 392-395; VEČERKA, 1968). Svědčí o tom synonymičnost těchto obrátů s týmiž obraty spojenými s finitními tvary slovesa *byti*, např. Ps 73.22 *помѣни поношение твоє еже estъ отъ безумъnago vьsъ денъ Sin – τῶν διειδισμῶν σου τῶν ὑπὸ ἄφρονος ὄλην τὴν ἡμέραν*, které jinak než jako věty relativní hodnotit nelze a které z hlediska syntaktické struktury staroslovenštiny představují variantní protějšek – jakožto věty s nominálním predikátem a kopulou – k *тýmъ* větám bez kopuly. Synonymičnost a syntakticky funkční ekvivalentnost obou uvedených variant, tj. s kopulou i bez kopuly, se potvrzuje též ve vztahu k řec. předloham, neboť obě jsou konkurujícími prostředky při překladu týchž členových konstrukcí řeckých – přitom v evangeliích na 20 místech bez kopuly a na 60 s kopulou, v PsSin pouze s kopulou, celkem jen na 4 místech, z toho jednou se slovesem *имѣти*, v Cloz na 10 místech pouze bez kopuly, v Euch na 2 místech s kopulou a na 15 bez

kopuly. A potvrzuje ji též variantní čtení téhož místa v různých rukopisech, srov. J 19.38 *prosi i(su)sa u pilata iosifz. iže otz arimatheje* A, *iosifz. iže bē otz arimatēje* Z, M, S – Ἰωσήφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας.

Na typologické přizpůsobení těchto stsl. obrátů větám relativním s nominálním predikátem bez kopuly ukazuje rovněž jejich konstrukční charakteristika, neboť *iže* je v nich důsledně v tvaru nom., i když se vztahuje ke jménu v nepřímém pádu. Není tedy s určeným jménem kongruentní, jak by muselo být, kdyby spojení jím uvozené nemělo povahu věty (a jak je se svým jménem v takových apozičních případech kongruentní i člen řecký), nýbrž stojí v nominativu stejně jako subjekt relativních vět, v nichž pád relativního zájmena byl určen funkcí, kterou plnilo právě v nich, a bez ohledu na pád determinovaného jména v případě relativních vět adjektivních nebo na pád jména, které zastupovaly relativní věty substantivní (viz výše § 1.3.). Např. A 151a 7 *sv(ę)št(e)nie cr(ь)k(ъ)ve s(vę)tyjz b(ogorodi)ce. eže vž vlachernachz* (nikoli tedy **bogorodicę jeježe*); Cloz 12a 33-34 *o iosifē iže otz arimatēje* – εἰς τὸν Ἰωσήφ τὸν ἀπὸ Ἀριμαθαίας (nikoli tedy **o iosifē jemyže*); Supr 282.14-15 *prēbyvz vž gostinŋnici jaže přeđz gradomz* – καταμένων ἐν τῷ πρώτῳ τῆς ἀγίας πόλεως γηροκομείῳ (nikoli tedy **vž gostinŋnici jeježe*). Možné je tu rovněž absolutivní *ježe* (stejně jako i v jiných relativních větách – viz § 1.6.), např. Supr 34.14-15 *jestz b(og)z ježe mnojz povēdanz vamz* – ἔστω θεὸς ὁ ὑπ' ἐμοῦ λεγόμενος ὑμῖν.

Pokud jmennou částí uvedené konstrukce s *iže* je adjektivum nebo trpné participium – a může tedy vyjadřovat kongruenci – neshoduje se ani ono s determinovaným jménem, jak by se musel shodovat (volný, apozitivní) atribut a jak se se jménem shoduje v takových případech adjektivum v odpovídajících členových konstrukcích řeckých, nýbrž stojí v nominativu toho čísla a rodu jako *iže*, tedy v tvaru náležitém pro funkci nominálního predikátu k relativnímu *iže* ve funkci subjektu, srov. Supr 34.15-17 *choštete li i otz kamyka sego uslyšati. iže vami čbstenz* – παρὰ τοῦ λίθου (...) τοῦ παρ' ὑμῶν σεβομένου (nikoli tedy **otz kamyka jeježe vami čbstenajego*).

Mezi relativní věty s nominálním predikátem bez kopuly se strukturně nezařazuje tak bezvadně jejich slovosledný podtyp s *iže* a nepřímým (předložkovým) pádem jména nebo adverbium před determinovaným jménem, např. Mt 12.31 *vsěkz grēchz i vlasvimiē. otzpusitiť sę č(lově)komz. a eže na d(u)chz vlasvimiē. ne otzpusitiť sę* Z, M, A, *d(u)chovŋnoe chulenie* S – ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία; Supr 289. 11-13 *otz ničtēz krmēz sę iže vž pustyni otzchodŋnici* – οἱ κατὰ τὴν ἔρημον τρέφονται ἀναχώρηται. Ale i jeho neobvyklá zcela knižní a kalkovaná řec. předloh vzniklá lineární organizace má obdobu v relativních větách slovesných s antecedentem ve VZ a s relativem ve funkci jeho kongruentního atributu (viz o nich § 4.2.): jestliže citovaná tam věta L 24.1 *nesqštę ježe ugotovašę aromaty* před-

stavuje knižní slovoslednou variantu věty **nesqšte aromaty, ježe ugotovašę*, pak i zde uvedená konstrukce z Mt 12.31 *ěže na duchъ vlasvimiě ne otъrustitъ sę* může být hodnocena jako knižní slovosledná varianta relativní věty neslovesné **vlasvimi-ja, jaže na duchъ (jestъ), ne otъrustitъ sę*.

A podobně, jako mohl být tvar antecedentu umístěného v relativní větě slovesné atrahován k tvaru relativního zájmena – srov. citovanou už větu (§ 1.3.) L 9.4 *vъ нъže domъ vъnidete. tu прѣбывайте*, která je knižní slovoslednou variantou věty **vъ domu, vъ нъže vъnidete, (tu) прѣбывайте*, – jsou i v konstrukcích *iže* s nominální grupou, anteponovaných determinovanému jménu, běžné případy s atrakcí tohoto jména k nominativnímu relativu, i když podle syntaktické organizace VŘ by mělo být určované jméno v pádu jiném, např. Supr 528.17-18 *posъli na mę. jaže otъ tebe velikaja milostъ* – *καταπέμψον εἰς ἐμὲ τὸ παρὰ σοῦ πλούσιον ἔλεος* (nikoli tedy **posъli na mę velikojъ milostъ, jaže otъ tebe*); Supr 103.17-18 *nynja vrěmę jaže otъ tebe pomoštъ* – *νῦν καιρὸς τῆς παρὰ σοῦ βοηθείας* (nikoli tedy **vrěmę pomošti, jaže otъ tebe*). Ostatně se takto překládaly příslušné řec. konstrukce i stsl. spojením nominální grupy s kopulou, srov. Supr 282.11-12 *i otъrustitъ iže běšę sъ nimъ klirici* – *ἀπολύσας τοὺς σὺν αὐτῷ πρεσβυτέρους* (nikoli tedy **otъrustitъ kliriky, iže běšę sъ nimъ*); Supr 133.15-16 *glagolaše že sego radi. iže bēaše sъ nami asklipijadъ* – *ἔλεγε δὲ τὸν σὺν ἡμῖν Ἀσκληπιάδην* (nikoli tedy **o asklipijadě, iže*). Jen v ojedinelém dokladě je pád jména determinovaného anteponovaným *iže* a nominální grupou zachován v neatrahované podobě (v ak. pl.), srov. Supr 301.26-27 *ostavinъ sъpovēdati. i iže o věřę ego trudy* – *τοὺς περὶ τῆς πίστεως αὐτοῦ ἀγῶνας*.

O tom, že tyto konstrukce anteponované determinovanému jménu měly knižní charakter a neměly oporu v živém jazykovém úzu, svědčí též poměry překladatelské (VEČERKA, 1968): neobjevují se nikdy za řec. členové konstrukce v postpozici, nýbrž vždycky jen – a v kanonických památkách kromě citovaného dokladu z evangelií ještě na 25 místech v Supr – za řec. členové konstrukce rovněž v antepozici. Ale řec. členové konstrukce s adverbium nebo nepřímým pádem jména v antepozici byly kromě toho nezřídka do staroslověnštiny překládány postpozitivně, jak to lépe vyhovovalo jejich chápání jako relativních vět nejběžnějšího typu (arci s nominálním predikátem); z evangelií doklady tohoto druhu nejsou, v Euch je však doložena pouze tato překladatelská praxe, např. 6a 1-2 *daždb emu vsę prošenіē. ěže na s(ъ)pr(ase)nie* – *πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα* (viz ještě 13a 24, 23b 13, 87a 18, 95a 2), v Cloz rovněž, např. 13a 13-14 *da uvěmъ i tainy ježe tu* – *μάθωμεν τὰ ἐκεῖ μυστήρια* (viz ještě 13b 21, 13b 23, 14a 28), v Supr je takto přeloženo 15 řec. anteponovaných konstrukcí, např. 83.23-25 *ne chotętъ bo slovesa jaže o s(vę)ltyichъ. podъ zakonomъ pochvaly byti* – *οἱ περὶ τῶν ἀγίων λόγοι* (viz ještě 82.19, 82.20, 280.90, 282.15, 300.19, 347.26, 449.16, 450.29, 454.1-2, 459.21, 487.25, 487.29, 530.17).

3. Přísudek VZ relativní může být vyjádřen nt-ovým nebo s-ovým participiem (VEČERKA, 1961, s. 99-105).

a) Je doložen ve větách relativních tautosubjektových s VŘ a s relativním *iže* ve funkci objektu, např. L 19.21 *žьнеši egože ne сэавъ* Z, M, *јодузе* A – *θερίζεις, ὁ οὐκ ἔσπειρας* (// *ἔσπερες*); L 19.21 *вземлеши. egože ne položь* M, A, *ideže* Z – *αἴρεις ὁ οὐκ ἔθηκας*; Euch 67b 9-12 *отъмынаемъ же пакы грѣchy отъ себѣ* (sic!). *јеже по крѣштєни сѣтворѣше*; Supr 152.9-14 *взврашѣсемъ же сѣ имъ. и пришедъ съ корабьjemъ близъ воjevody. и съпровѣданъше јему вѣса јаже слышанъше отъ s[ve]taago savina. уже бѣачq отъчаали својего живота* – *αὐτῶν (...) ἀπαγγελάντων πάντα τὰ δηλωθήντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἀγίου Σαβίνου*; Supr 501.21-22 *a jehože ne přěimъ to i glagolati ne съmějъ* – *ὁ δὲ μὴ παρέλαβον, οὔτε λέγειω τολμῶ*.

V ojedinělém (nejistém) dokladu je též ve větě heterosubjektové, srov. Euch 49a 23 – 49b 1 *i oblygaemъ estъ. книжьbniky. i starci. emuže pilatъ divъ сѣ зѣlo* (dle Frčkovy pozn. v edici Euch *divъ* omylem místo *divi*, Nahtigal v edici uznává *divъ* za náležitě predikativní participium).

Synonymitu participia po objektovém *iže* s predikatem vyjádřeným formami verba finita v relativních větách dokládá varianta z evangelních kodexů L 19.22 *вземлјq egože ne položь* A, *egože ne položichъ* Z, M – *αἴρω, ὁ οὐκ ἔθηκα*.

Přes svou velmi nízkou frekvenci v stsl. textech je predikativní participium po *iže* (ale i po jiných relativech a interrogativech) archaickým prostředkem obecně slovanským, který je bezpečně dosvědčen i v ostatních starších slovanských jazycích.

b) Aktivní participium je doloženo v konstrukcích s *iže* nominativním. Pokud by se chápaly jako relativní věty s participiálním (tj. vlastně nominálním) predikátem, šlo by o *iže* relativní ve funkci gramatického subjektu, pokud by se chápaly jako stsl. konstrukce členové, šlo by o *iže* anaforické, zdůrazňující, vytýkající příslušný (volný, apozitivní) výraz, který by neměl charakter větný (tak KURZ, 1937-38, 1939-46).

Participium je v nich častěji v tvaru jmenném, např. Mt 25.16-17 *šьdъ же priimy d (=5) talantъ. дѣла о nichъ. и приобрѣте drugojъ d (=5) talantъ. такожде же iže b (=2) priimъ. и приобрѣте drugaja b (=2)* S, bez *priimъ* Z, M – *ὡσαύτως ὁ τὰ δύο ἐκέρδησεν καὶ αὐτὸς ἄλλα δύο*; Euch 1a 8-12 *sego radi na vstoryjъ strany. vьšьniichъ veštei. přechodimъ. ježe tvoemu podъnožьju. čьsti съpodobьše сѣ* – *διαβαίνομεν κλίματα, ἄτῳα ὑποπόδιόν σου τιμῆς ἠξιώθησαν*; Cloz 1b 35-40 *eliko отъ b(og)a vlastь priemъše (...)* *dlъžьni sqъ ni edinogo č[lově]ka podъ nimi sqъstago sulѣe imѣti b(o)žьju zakonu*; Supr 78.5-6 *kako iže pribѣgъ къ bani. ne vьčьte сѣ съ четьрьmi desęty* – *ὁ προσφυγῶν τὸ βαλαβεῖον // τῷ βαλαβεῖῳ*.

Řidčeji je doloženo též v tvaru složeném, např. Supr 531.18-20 *da uže vьsi*

iže vъ gradě. i vъ okrogъhiiichъ vъsechъ živōštii. boľnyjъ svoje prinošaachq k iemu – πάντες τούτων οἱ τὴν πόλιν καὶ τὴν περιχώρον οἰκοῦντες.

Pro interpretaci těchto obrátů jako speciálního podtypu relativních vět mluví jejich strukturní povaha, která se jeví jako konstrukční kontaminace dvou synonymních prostředků překládajících řec. participium se členem (o nich níže § 6.) – stsl. participia a věty relativní, tedy δ καθήμενος : *sēdēi* // *iže sēditъ* → *iže sēdē(i)*. Na pozadí překladově ekvivalentních slovesných vět relativních si patrně zachovávalo *iže* do značné míry relativní význam i v konstrukcích s aktivními participii; svědčí o tom i doklad, v němž stojí obrát »ježe (absolutivní) + participium« a věta s »ježe (rovněž absolutivním) + verbum finitum« paralelně vedle sebe jako překlad dvojnásobného řec. spojení »člen + participium«, srov. Supr 311.13-16 *o vele čudesa divna. ježe dušq otъ qzъ smrtъtъnyichъ otrěšъ. ježe vrata adona razvrъže* – ὦ τῶν παραδόξων πραγμάτων· ὁ τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ θανάτου λύσας, ὁ τὰς πύλας τοῦ ἄδου διαβρήξας.

Stejnou interpretaci podporují ojedinělé doklady, v nichž je *iže* v tvaru nominativu, i když se vztahuje ke jménu v nepřímém pádu, a není tedy kongruentní s determinovaným jménem, nýbrž stojí v pádu, který implikuje jeho funkci větného subjektu, což je v souladu i s nominativním tvarem participia, které se rovněž neshoduje s determinovaným jménem, nýbrž s relativním *iže*, srov. Supr 28.4-6 *naučq vasъ (...)* *klanjati sę bogu iže vъ vyšъhiiichъ sēdēi* – προσκυνεῖν τὸν θεὸν τὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις καθήμενον (nikoli tedy *bogu, jemuže sēdēstujemu).

Naopak proti tomuto pojetí jsou doklady s uvedenými konstrukcemi vztahujícími se ke jménu v nepřímém pádu, v nichž je *iže* v tvaru sice nominativním, s oním jménem nekongruentním (nebo snad absolutivním? – viz § 1. 6.), ale participium s determinovaným jménem kongruentní je, a s *iže* se tedy neshoduje, srov. Supr 11.20-23 *jav(i sę) svoimъ učеникомъ. rek'še s(vę)tyimъ ap(osto)lomъ. mъnogomъ iže po istině věrovanъšiiimъ vъ nъ* – τοῖς ἰδίοις μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις καὶ ἑτέροις πλείοσι τοῖς κατὰ ἀληθείαν πιστεύσασιν αὐτῷ (nikoli tedy *mъnogomъ, iže věrovanъše/i/, ani *mъnogomъ, imъže věrovanъšiiimъ); Supr 281.7-11 *sego iže vъ dobrotachъ sъstarěnvъšaago sę. božstvъnaago togo slyšanije prijetъję* – τούτου τοῦ ἐν ἀρεταῖς γηράσαντος (nikoli tedy *sego, iže sъstarěnvъ/-vyi sę, ani *sego, jehože sъstarěnvъšajego sę).

Z rámce běžných relativních vět se zčásti vymyká též slovosledný podtyp vazby »iže + participium« v postavení před determinovaným jménem, např. Supr 21.14-16 *jaže vъ s(vę)tyichъ k'niгachъ ležęšta imena boga mojego. ašte veliši da glagolq* – τὰ ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ ἐμφερόμενα ὀνόματα τοῦ θεοῦ μου (nikoli tedy *imena, jaže ležęšta); Supr 518.27-29 *viděv že (...)* *i ježe otъ čьsti sъbyvajošteje sę mnogymъ padenije* – τὴν ἐκ τῆς τιμῆς συμβαίνουσαν πολλοῖς πτώσῳ (nikoli

tedy **padenije, ježe sčbyvajšteje se*). (Ale srov. o podobných anteponovaných konstrukcích *iže* s adverbium nebo nepřímým pádem jména v tomto § bod 2.)

Konstrukce uvedené zde ad b) představují jazykový prostředek více méně umělý, knižní, vytvořený nápodobou řec. předloh na bázi překladové ekvivalence řec. členu se stsl. *iže*. Protože neměl oporu v živém jazykovém povědomí překladatelů a prvních kopistů, nebyl sémanticky, funkčně ani konstrukčně pevně zformován a stabilizován a *iže* v něm kolísalo mezi významem členu a významem relativním. Jeho užívání se stalo znakem knižního stylu, takže se v textech objevuje i bez přímé inspirace řec. předlohou, např. z památek mimo kánon VáclMin v *to že vremę vsęa diavolę iže iz načala nena vidę roda čl(ově)ča boleslavu lukavaa vę srdce*; ŽNaum (188.7) *pače že vl(a)d(y)ka mę pusti iže i takožde sego blažennaago klimenta učeniķa byvę.*

§ 6. 1. Stsl. věty vztažné jsou překladem a) řec. relativních vět uvozených relativity *ὅς, ὅστις, ὅσπερ, ὅς, ὅσος* a týmiž relativity ve spojení s generalizující spojku-částicí *ὅν / ἐάν* (příklady viz v §§ 1.-5.).

Zřídka se řec. relativní věty překládají do staroslověnštiny paratakticky, a to konstrukcí kopulativní, adverbativní nebo explikativní (DOGRAMADŽIEVA, 1968), např. Supr 24.25-26 *i prozębosta ploda blagovęrnnaago. i narekošę imę jemu κονοντ – ἐβλάστησαν καρπὸν εὐσεβείας, ὃν ἐπωνόμασαν Κώνωνα* (viz též výše § 2.2.).

Dále jsou stsl. relativní věty překladem řec. participií, zpravidla se členem, řídčej i bez členu (např. Mt 3.10, Ps 68.21), a řec. konstrukcí členových s výrazem adverbialním, vyjádřeným buď adverbium, nebo nepřímým (často předložkovým) pádem jména.

b) Za řec. participia ve funkci syntaktických substantiv nebo ve funkci kongruentních atributů jsou v stsl. překladech jednak zase participia (zpravidla v tvaru složeném), např. Ps 127.4 *tako bl(ago)s(loves)tvitę sęę čl(ově)kę bojęi sęę gl(ospod)ę Sin – ἄνθρωπος ὁ φοβούμενος*, jednak věty relativní s *iže* a tvarem příslušného verba finita v predikátu, např. L 1.45 *i blažena eže věrq jętę Z, M, A, S – καὶ μακάρια ἡ πιστεύουσα*, vzácněji též participia uvozená *iže* ve funkci subjektu, např. L 7.25 *iže vę odezdi slavně i vę pišti mnozě sęšte. vę c(ěsa)r(b)stviichę sętę Z, M – οἱ ἐν ἰματισμῷ ἐνδύξω καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες* (podrobněji o nich § 5.3., o stsl. prostředcích za řec. participia vůbec VEČERKA, 1961b, s. 16-19 a 35-36).

c) Za uvedené řec. konstrukce členové jsou v stsl. překladech jednak relativní věty s nominativním *iže* ve funkci subjektu a s příslušnou nominální grupou ve funkci predikátu buď samou, nebo ve spojení s finitními tvary kopuly *byti/byvati* (viz též § 5. 2.), jednak konstrukce dané nominální grupy s participiem (v složeném tvaru) kopuly *syi/byvajęi*, např. Mt 2.16 *izbi vsę otroky sęšteję vę vithleemi A, S – πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεέμ.* (Podrobněji KURZ, 1939-46.)

d) Ojediněle překládají stsl. věty relativní řec. (substantivně užitá) adjektiva nebo činitelská substantiva, např. J 8.7 *iže vašę bezę gręcha estę. přęzde vrędzi*

kameně Z, M – ὁ ἀναμάρτητος ἡμῶν; Supr 56.1 *theofilů*. *ježe o nasz cěsarstvuje* – Θεόφιλος ὁ καθ' ἡμᾶς βασιλεύς; Supr 328.3-4 *iže nanb* (= pro *nasz*) *mqčilb. to-tmu přědolě* – τὸν καθ' ἡμῶν τύραννον ἐνίκησεν. (Podrobněji SŁOŃSKI, 1908, s. 27; GRÜNENTHAL, 1910.)

2. Základní synonymní prostředky konkurující v staroslověnštině větám relativním jsou participia (zpravidla v tvaru složeném), a to jednak participia sloves, jejichž finitní tvary jsou přísudkem synonymní věty relativní (tedy **iže sěditz // sědęi*), a jednak participia slovesa *byti/byvati* jako prostředek synonymní větě relativní s nominální grupou ve funkci predikátu a s finitním tvarem kopuly nebo bez kopuly (tedy **iže /běachq/ sz nimb // sqštei sz nimb*).

Synonymii participií s relativními větami dokládají též variantní čtení týchž míst v různých evangelních kodexech, např. Mt 10.37 *iže ljubitb o(tb)ca li materb* M, Z, *ljubei* A, S – ὁ φιλῶν (viz varianty i v následujícím textu až do Mt 10.41); J 5.23 *ne čytetb o(tb)ca iže i poszla* Z, A, *o(tb)ca. poszlanbšaaqo* i M – τὸν πατέρα τὸν πέψαντα αὐτόν.

Z hlediska techniky překladu se synonymie relativních vět a participií jeví asymetricky: participia řec. předloh se do staroslověnštiny překládají jak participií, tak i větami relativními, které v evangeliích nastupují za řec. participia asi v 10% všech případů, v ostatních památkách podstatně řidčeji (okolo 1%). Naopak řec. věty relativní jsou přeloženy takřka veskrze i v stsl. textu větami relativními, participium se za ně vyskytuje jen ojediněle, srov. Mt 13.12 *imqštjumu bo dastz sq Z, M* – ὁστις γὰρ ἔχει.

Poměrně četné doklady vět relativních překládajících řec. participia v textu evangelií se někdy chápaly jako výsledek vlivu latinské vulgáty, neboť v ní stojí nezřídka relativní věta proti participiím paralelního textu řeckého. Proti tomu se namítalo, že střídání obou synonymních prostředků je v stsl. překladu proti řečtině doloženo i na místech, která oporu v lat. verzi nemají. Kompromisní názor přece jen vliv lat. znění připouští, nikoli však nezbytně jako přímé inspi-race každého jednotlivého dokladu (tj. v rovině »parole«), nýbrž v rovině »langue«, tj. jako opory pro uznání synonymie obou prostředků a tedy i jejich legitimitosti při překládání jediného prostředku řeckého (VEČERKA, 1978; tam i vývoj problematiky a další literatura).

Jedním z motivů pro překlad řec. participií participií nebo relativními větami byl v evangeliích patrně stylistický princip textové disimilace, variability, tj. tendence vyhnout se opakování týchž prostředků v blízkém textovém sousedství.

Distribuci participií a relativních vět v textu regulovaly kromě toho zčásti i jejich syntaktická povaha a systémové zapojení, tj. vhodnost (nebo nevhodnost) jednoho nebo druhého prostředku ke sdělení plně komunikativnímu (VEČERKA, 1961a). Ve funkci prostředků determinujících větně nějaké jméno byly adjektivní

věty relativní komunikativně rovnocenné s atributivními participii jak v nom., tak i v nepřímých pádech, neboť ty byly vyjádřeny tvary určených jmen, tedy **mōžī sēdēštei sō nīmь* // **mōžī, iže sēdēachō sō nīmь* a také **reče mōžemō sēdēštiimō sō nīmь* // **reče mōžemō, iže sēdēachō sō nīmь*. Naproti tomu participia substantivizovaná se mohla volně střídát s relativními větami substantivními pouze v nominativu, tedy **sēdēštei sō nīmь* // **iže sēdēachō sō nīmь*, kdežto proti participiu v nepřímém pádu by byla relativní věta substantivní bez korelativního zájmena, které by ve VŘ vyjadřovalo příslušnou pádovou pozici, jen neplně, defektně komunikativní, tedy **reče sēdēštiimō sō nīmь* // **reče iže sēdēachō sō nīmь* (ale // **reče tēmō, iže sēdēachō sō nīmь*). O tom, že dodání korelativního zájmena bez přímé opory v řec. předloze mohlo vyvolávat jisté rozpaky, svědčí kolísání překladatelského postupu i při překládání jiných prostředků řec. originálů (viz § 2.3.). Pro překlad řec. substantivizovaných participií relativní větou pak je příznačné, že v evangeliích je číselný poměr relativních vět ve funkci členu vyjádřeného nominativem k relativním větám ve funkci jména v nepřímém pádu přibližně 14 : 1, překladatelé se tedy užití relativní věty substantivní ve funkci jména v nepřímém pádu vyhýbali a dávali přednost participiím, jako např. Mt 13.18 *vy že uslyšíte pritrčōj sēvššageo* Z, M — ἀκούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπειραντος (nikoli tedy **pritrčōj /togo/, iže sēšše*). V Supr jsou necelé dvě desítky relativních vět substantivních za řec. substantivizované participium v nepřímém pádu, převahu v nich má však překlad s korelativním zájmenem ve VŘ (srov. např. 29.11, 136.30, 338.4, 338.7, 398.7, 403.18, 404.26 nebo s oporou v řec. předloze 421.5), řidčeji jsou doloženy relativní věty bez korelativního zájmena, např. 372.26-27 *ničtože qrodī(věje). iže sōde sōbiraatō i otōcho-ditō nagō — oudēn mōrōteron tōw en taūtha chrematizōmēnōw, kai gymōw apion-tōw ekēise* (nikoli tedy **qrodīvēje tego, iže sōbirajetō, ani *qrodīvēje sōbirajōštajego*) (srov. ještě např. 291.26, 414.5).

Při překladu řec. členových konstrukcí se projevuje obecná tendence vyhnout se konstrukci s *iže* (v substantivní funkci) za jméno v nepřímém pádu — tu nastupuje zase participium *syi/byvajēi*; v jednotlivých památkách kánonu jsou však po této stránce nemalé rozdíly (VEČERKA, 1961^a). I zde platí, že pokud věty s *iže* stojí ve funkci substantiva v nepřímém pádě, projevuje se při jejich překladu charakteristické kolísání v užití (nebo neužití) korelativního zájmena, např. L 9.61 *drevle že povelī otōvrēšti mi sē. iže sqtō vō domu moemō* Z, M, A, *otōvēštati sē tēchō iže* S — ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου; Euch 11a 10-12 *daždi namō tq mōdrōstnovati. ēže o ch(rst)ē is(us)ē — dōs hēmōv τὸ αὐτὸ φρονεῖν κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν*; Euch 92b 21-26 *dostoina tvorē tq. učēstju s(vē)tychō (...)* o(t)cb našich (...) *i iže sō nimi — τῶν ἀγίων (...) πατέρων (...) καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς* (nikoli tedy **tēchō, iže /sqtō/, ani *sqōštiichō*).

LITERATURA

- ALEKSANDROV, F.: *O značenijach i funkcijach mestoimenij »kotoryj«, »iže« i »kyj« v osnovnyh pamjatnikach drevnebolgarskogo jazyka*. In: Slavističen sbornik I. Sofija 1958, s. 145-163.
- BAUER, J.: *K vývoji vztažných vět v slovanských jazycích*. Slavica Slovaca 2, 1967, s. 297-320.
- BAUER, J.: *Vývoj českého souvětří*. Praha 1960.
- BAUER, J. – BAUEROVÁ, M.: *Staroslověnské ašte*. Slavica 26, 1957, s. 157-179.
- BENVENISTE, E.: *La phrase relative, problème de syntaxe générale*. In: Problèmes de linguistique générale. Paris 1968, s. 202-222.
- BLÁHOVÁ, E.: *K značeniju i upotrebleniju mestoimenija *jb v staroslavjanskem jazyke*. Vo prosy slavjanskogo jazykoznanija 7, 1963, s. 34-42.
- BUJUKLIEV, I.: *Antecedentna pozicija i atrakcija na odnositelnoto mestoimenie v starobalgarski ezik*. In: Izv. na Inst. za bälg. ez. BAN, kn. 16, 1968, s. 411-416.
- BUJUKLIEV, I.: *Struktura na odnositelnite izrečenija v Kırilo-Metodievija prevod na evangelskija tekst*. In: Konstantin-Kiril Filosof. Sofija 1969, s. 389-401.
- BUJUKLIEV, I.: *K vývoju a ustáleniu vztažných viet v starobulharcine*. Slavica Slovaca 5, 1970, Nr 3, s. 257-263.
- BUJUKLIEV, I.: *Razvoj na odnositelnite izrečenija s väveždašti väzki ot *K^W-osnova i sädbata na iže v slavjanskite ezici*. In: Zakonomernosti na razvitieto na slavjanskite ezici. Sofija 1977, s. 83-120.
- DOBREV, I.: *Käm istorijata na starobalgarskata morfema -že*. Izv. na Inst. za bälg. ez. BAN, 1962, s. 115n.
- DOGRAMADŽIEVA, E.: *Modalni relativni izrečenija v starobalgarski*. In: Slavističen sbornik 8. Sofija 1973, s. 107-116.
- DOGRAMADŽIEVA, E.: *Predavane na gräcki chipotaksis säš starobalgarski parataksis*. Izv. na Inst. za bälg. ez. BAN, kn. 16, 1968, s. 393-398.
- GÄLÁBOV, I.: *Käm istorijata na odnositelnite mestoimenija v bälgarskija ezik*. In: Ezikovedski izsledvanija v čest na akd. Stefan Mladenov. Sofija 1957, s. 65-72.
- GALLIS, A.: *Flektiertes Relativum und Relativum generale – insbesondere im Serbokroatischen*. Scando-Slavica, 1958, Nr 4, s. 137-148.
- GONDA, J.: *The Original Character of the Indo-European Relative Pronoun *io-**. Lingua 4, 1954, s. 1-41.
- GONDA, J.: *Notes on the Indo-European *k^u_i-* and *k^u_e-* Pronouns*. Lingua 4, 1954, s. 241-285.
- GRÜNENTHAL, O.: *Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung*. AslPh 31, 1910, s. 321-366, 507-528; 32, 1911, s. 1-48.
- JELKINA, N. M.: *O funkcijach nekotorych mestoimenij v staroslavjanskem jazyke. K istorii funkcij mestoimennych form eže, eže, egože v pamjatnikach staroslavjanskoj pis'mennosti*. Studia Slavica Acad. Scientiarum Hungaricae 22, 1976, Nr 1/2, s. 1-14.
- KOPEČNÝ, F.: *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena*. Sv. 1. *Předložky, koncové partikule*. Praha 1973; sv. 2. *Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha 1980.
- KURZ, J.: *Stsl. izb*. Listy filologické, 1930, s. 22-27.
- KURZ, J.: *K otázce členu v jazycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslověnině*. Byzantinoslavica, 1937-38, s. 212-340; 1939-46, s. 172-288.
- KURZOVÁ, H.: *Der Relativsatz in den indoeuropäischen Sprachen*. Rozpravy ČSAV, ř. společenských věd 91, seš. 2, Praha 1981.
- MINČEVA, A. – VELČEVA, B.: *Anaforičeskoje upotreblenije drevnebolgarskogo mestoimenija iže v konstrukcijach s suščestvitelnymi*. In: Actes du I^r congrès international des études balkaniques et sud-est européennes 6, Sofija 1968.

- MMFH II = *Magnae Moraviae fontes historici II*. Curaverunt D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Večerka, Brno 1967.
- SLOVNÍK jazyka staroslověnského. Praha, ed. ČSAV, 1958 pas.
- SŁOŃSKI, St.: *Die Übertragung der griechischen Nebensatzkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern*. Kirchhain 1908.
- SUPRUN, A.: *Staroslavjanskije čislitelnyje*. Frunze 1961.
- TRÁVNÍČEK, F.: *Samostatné části věty v češtině*. Slavia 1928-29, s. 808-818.
- VAILLANT, A.: *Rukovodstvo po staroslavjanskomu jazyku*. Moskva 1952.
- VEČERKA, R.: *Ke konkurenci vztazných vět a participií v staroslověnině*. Sborník prací fil. fak. Brno, A 9, 1961^a, s. 35-45.
- VEČERKA, R.: *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Praha 1961^b.
- VEČERKA, R.: *Dvě poznámky k vývoji slovanských vět vztazných*. Slavica Slovaca, 1967, s. 344-346.
- VEČERKA, R.: *K problematice vět s jmenným a sponově jmenným přísudkem v staroslověnině*. In: Otázky slovanské syntaxe II. Ed. UJEP v Brně, Brno 1968, s. 365-374.
- VEČERKA, R.: *K vlivu latiny na staroslověninu*. Slavia 1978, s. 340-344.
- ZAWADOWSKI, L.: *Zagadnienia teorii zdań względnych*. Wrocław 1958.

SYNOPSIS

- §1.1. Prostředky a jejich význam
2. Etymologie relativních zájmen; původ a vznik souvětí
 3. Pád relativa a pád antecedentu
 4. Rod a číslo relativa
 5. Relativum + »redundantní« anaforické zájmeno
 6. Absolutivní relativum
- §2.1. Klasifikace relativních vět: substantivní a adjektivní
2. Nepravé věty vztazné
 3. Korelativní spojení s anaforickými zájmeny ve VŘ
 4. *to v »apodozi«* souvětí s anteponovanou relativní větou
 5. Korelativní spojení se zájmeny sumarizujícími ve VŘ
- §3.1. Relativní věty s generalizovaným sémantickým odstínem (indiferentnosti a hypotetičnosti)
2. Lineární organizace příslušných komplexních prostředků
- §4.1. Větosled v souvětí s relativními větami adjektivními
2. Relativní věty s antecedentem ve VZ (a s relativem ve funkci jeho kongruentního atributu)
 3. Kontaktní a distantní poloha relativa ve vztahu k determinovanému jménu (ve VŘ)
 4. Větosled v souvětí s relativními větami substantivními
- §5.1. Přísudek v relativních větách; přísudek slovesný, jeho časové formy; jeho číslo po *jelikože*
2. Přísudek jmenný a sponově jmenný; styk relativních vět s konstrukcemi s »členovým *iže*
 3. Přísudek participiální
- §6.1. Řecké předlohy relativních vět v stsl. památkách
2. Užívání prostředků konkurujících

Résumé

Relativní věty determinují atributivním způsobem nějaké jméno ve VŘ (tzv. relativní věty adjektivní) nebo je zastupují (tzv. relativní věty substantivní). (Závislé věty adverbialní uvozené relativity mezi relativní věty pojaty nejsou.) Relativní zájmeno vyjadřuje referenční identitu s (vyjádřeným nebo nevyjádřeným) jménem ve VŘ, a to identitu totální (*iže*), kvalitativní (*jakъ*) nebo kvantitativní (*jelikъ/-o*). Může odkazovat na jevy jak konkrétní, určité, známé, tak i obecné, neurčité, neznámé. Příznakově vyjadřují relativity generalizovaný význam s pomocí partikulí *ašte*, *kolizьdo* nebo *da*, postponovaných relativity, a to s odstínem indiferentnosti nebo hypotetičnosti. Věty formálně relativní mohou vystupovat i ve funkci nepřímých otázek; mohou mít dále (jakožto »nepravé věty relativní«) faktický význam závislých vět hypotetických nebo koncesivních, respektive kopulativně připojovat další výpověď. Pomezí mezi větou relativní a apozicí představují obraty s nominální grupou po »členovém« *iže*, napodobující řečtinu, ale jejich konstrukční vlastnosti dovolují přiřadit většinu z nich mezi relativní věty s nominálním predikátem (*reče učenikomъ, iže sъ nimъ /běachъ/*). Interjekcionální *to* uvádějící (fakultativně) VŘ postponovanou relativní větě substantivní je ekvivalentní stejnému prostředku v apodozi souvětí se závislou větou adverbialní. Deiktická zájmena kongruentní ve VŘ vytvářejí s relativem korelativní spojení a spínají celé souvětí v těsnou syntaktickou jednotku; v souvětí s relativní větou substantivní blokují ve VŘ příslušnou syntaktickou pozici co do pádu, čísla a rodu. Komunikativně relevantní je korelativum v substantivní funkci v nepřímém pádu; pokud je v staroslověnině přece jen nevyjádřeno, jde tu spíše o vliv řec. předloh než o přežitek archaického stavu před pevným zformalizováním souvětí s relativní větou. Podobně je tomu pravděpodobně i v případech s antecedentem v relativní větě a v případech s pádovou atrakcí relativity (podle antecedentu) nebo antecedentu (podle relativity). Relativní věty v staroslověnině jsou zpravidla překladem řec. relativních vět, dále též členových konstrukcí s nominální grupou nebo participiem, jen ojediněle též prostředků jiných. Konkurojícím (synonymním) prostředkem relativních vět v staroslověnině jsou konstrukce participiální. Z překladového hlediska je vztah obou konkurojících prostředků asymetrický: řec. relativní věty se prakticky nepřekládají stsl. participii, zato řec. participia se mohla překládat i stsl. větami relativními (daleko nejčastěji v evangeliích, celkem asi v 10% všech případů); překladatelé se však vyhýbali tomu, překládat vztahnou větou řec. participia v substantivní funkci v nepřímém pádu (*reče stojęštimitъ sъ nimъ*); a právě v této funkci nastupovala nezdídka substantivizovaná participium kopuly *syi/byvajęi* při překladu řec. konstrukcí členových (*reče sqštiiimъ sъ nimъ*).

Zusammenfassung

SATZGEFÜGE MIT ABHÄNGIGEN RELATIVSÄTZEN
IM ALTKIRCHENSLAWISCHEN

Die Relativsätze determinieren attributiv ein Nomen im Hauptsatz (»die adjektivischen Relativsätze«) oder vertreten es (»die substantivischen Relativsätze«). (Die abhängigen mit Hilfe der Relativa angeführten Adverbialsätze werden unter den Relativsätzen nicht behandelt.) Das Relativpronomen drückt die referenzielle Identität mit dem im Hauptsatz wörtlich enthaltenen oder nicht enthaltenen Nomen aus, u. z. w. total (*iže*), qualitativ (*jakъ*), oder quantitativ (*jelikъ*, *-o*). Es kann so auf die konkreten, bestimmten oder bekannten, wie auch auf die allgemeinen, unbestimmten oder unbekannteren Tatsachen hinweisen. Merkmalhaltig drücken die Relativa ihre generalisierte Bedeutung mit Hilfe der ihnen postponierten Partikeln *ašte*, *koližьdo* und *da* aus, u. z. w. entweder in der indifferenten, oder in der hypothetischen semantischen Abschattung. Die Sätze, die in formaler Hinsicht Relativsätze sind, können eventuell auch als indirekte Fragen fungieren; weiter können sie auch – als die sogenannten »unechten Relativsätze« – faktische Bedeutung als adverbiale hypothetische oder Konzessivsätze haben, beziehungsweise eine weitere Aussage zum Hauptsatz kopulativ beifügen. Den Grenztyp zwischen dem Relativsatz und der Apposition stellen die das Griechische nachahmenden Wendungen mit einer Nominalgruppe, die nach dem »artikelartigen« *iže* folgt, dar; doch die Art und Weise, wie sie konstruiert werden, ermöglicht es, die Mehrzahl von ihnen unter die Relativsätze mit nominalem Prädikat einzuordnen (*reče učeníkomъ, iže sъ nimъ /běachq/*). Das interjektionale *to*, das den dem substantivischen Relativsatz postponierten Hauptsatz fakultativ anführen kann, ist mit demselben Sprachmittel in der Apodosis des Satzgefüges mit dem abhängigen Adverbialsatz äquivalent. Die kongruenten deiktischen Pronomina im Hauptsatz bilden mit dem Relativum eine korrelative Verbindung und verknüpfen beide Bestandteile des Satzgefüges zu einer engeren syntaktischen Einheit; im Satzgefüge mit dem substantivischen Relativsatz blockieren sie im Hauptsatz die entsprechende syntaktische Position im Hinblick auf Kasus, Numerus und Genus. Kommunikativ relevant ist das Korrelativum in der substantivischen Funktion im indirekten Kasus; falls es im Aksl. doch unausgedrückt bleibt, handelt es sich eher um den Einfluß der griechischen Vorlagen, als um ein Überbleibsel eines archaischen Zustandes aus der Zeit vor der festen Formalisierung des Satzgefüges mit dem Relativsatz. Ähnlich ist es wahrscheinlich auch in Fällen mit dem Antezedens im Relativsatz und in Fällen mit der Kasusattraktion des Relativums (dem Antezedens nach) oder des Antezedens (dem Relativum nach). Die Relativsätze übertragen im Aksl. meistens die griechischen Relativsätze, aber auch die griechischen Artikelkonstruktionen mit der Nominalgruppe oder mit dem Partizip, ganz vereinzelt auch andere Sprachmittel. Synonym mit den Relativsätzen sind im Aksl. die

Partizipialkonstruktionen. Vom Übertragungsstandpunkt aus ist die Beziehung der beiden konkurrierenden Mittel asymmetrisch: die griechischen Relativsätze werden praktisch nur mit den Relativsätzen ins Aksl. übertragen (nicht also mit den Partizipialkonstruktionen), im Gegenteil konnten die griechischen Partizipialkonstruktionen ins Aksl. wie mit den Partizipialkonstruktionen, so auch mit den Relativsätzen übertragen werden (dies insbesondere in den Evangelien, wo die Relativsätze in 10% aller Fälle anstelle der gr. Partizipien eintreten). Die Übersetzer wichen aber Übertragung der gr. substantivierten Partizipien im indirekten Kasus mit dem Relativsatz aus und haben gerade hier die Partizipialkonstruktion beibehalten (*reče stojęštiumъ съ nimъ*); und eben in dieser Funktion erschien nicht selten auch das substantivierte Partizip der Kopula *syi/byvajęi* als Übertragung der griechischen Artikelkonstruktionen (*reče stojęštiumъ съ nimъ*).

Sažetak

SLOŽENA REČENICA SA ZAVISNIM RELATIVNIM REČENICAMA
U STAROSLAVENSKOM JEZIKU

Relativne rečenice determiniraju na atributivan način neko ime u nadređenoj rečenici (tzv. adjektivne relativne rečenice), ili ga zastupaju (tzv. supstantivne relativne rečenice). (Zavisne adverbijalne rečenice s uvodnim relativom ne uključujemo među relativne rečenice.) Relativna zamjenica izražava referencijski identitet s (iskazanim ili neiskazanim) imenom u nadređenoj rečenici, odnosno totalan (*iže*), kvalitativan (*jakъ*), ili kvantitativan (*jelikъ/-o*) identitet. Može upućivati kako na konkretne, određene, poznate pojave, tako i na općenite, neodređene, nepoznate pojave. Obilježeno je izražavanje generaliziranog značenja uz pomoć čestica *ašte*, *koližb-do* ili *da*, postponiranih iza relativna, s nijansom indiferentnosti ili hipotetičnosti. Formalno relativne rečenice se mogu javljati i u funkciji indirektnih pitanja; zatim se mogu (kao »neprave relativne rečenice«) javljati s faktičkim značenjem zavisnih hipotetičnih ili koncesivnih rečenica, odnosno mogu kopulativno vezivati slijedeći iskaz. Prelazan tip između relativne rečenice i apozicije pretpostavljaju konstrukcije s nominalnom grupom nakon »članskog« *iže*, koje imitiraju odgovarajuću grčku konstrukciju, međutim njihove konstrukcijske osobine dopuštaju uvrstiti većinu od njih među relativne rečenice s nominalnim predikatom (*reče učnikomъ, iže sъ nimъ /bēahq/*). Interjekcijsko *to*, koje (fakultativno) uvodi nadređenu rečenicu postponiranu iza relativne supstantivne rečenice, ekvivalentno je sa istim sredstvom u apodozi složenih rečenica sa zavisnom adverbijalnom rečenicom. Kongruentne deiktičke zamjenice u nadređenoj rečenici stupaju sa relativom u korelativnu svezu i povezuju cijelu složenu rečenicu u sažetu sintaktičku jedinicu; u složenoj rečenici s relativnom supstantivnom rečenicom one blokiraju odgovarajuću sintaktičku poziciju u nadređenoj rečenici u odnosu na padež, broj i rod. Komunikativno relevantan je korelativ sa supstantivnom funkcijom u kosom padežu; ukoliko ostaje u staroslavenskom ipak neiskazan, vjerojatnije se radi o utjecaju grč. predložka nego o reliktu arhaičkog stanja prije čvrste formalizacije složene rečenice s relativnom rečenicom. Po svemu sudeći, sličnu situaciju imamo i u slučajevima s antecedentom u relativnoj rečenici i u slučajevima s padežnom atrakcijom kod relativna (prema antecedentu), ili kod antecedenta (prema relativu). Pomoću relativne rečenice u staroslavenskom se najčešće prevodi grčka relativna rečenica, uz to i članske konstrukcije s nominalnom grupom ili participom, samo iznimno i druge konstrukcije. Relativnim rečenicama u staroslavenskom konkuriraju (kao sinonimno sredstvo) participske konstrukcije. Od prevodilačkog aspekta oba konkurentna sredstva stoje u asimetrijskom odnosu: grčke se relativne rečenice zapravo ne prevode pomoću stsl. participa, dok su se grčki participi mogli prevoditi i stsl. relativnim rečenicama (izrazito najčešće u evanđeljima, ukupno oko 10% od svih slučajeva); međutim, prevodioci su izbjegavali

prevođenje grčkih participa u supstantivnoj funkciji u kosom padežu pomoću odnosne rečenice (*reče stojęštiimъ sъ nimъ*); upravo u ovoj se istoj funkciji upotrebljava supstantivizirani particip kopule *syi/byvajęi* pri prevođenju grčkih konstrukcija s članom (*reče sqđtiimъ sъ nimъ*).

Izvorni znanstveni članak

Primitjeno: 18. svibnja 1983.

Autor: Radoslav Večerka,

Filosofická fakulta, Brno